Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

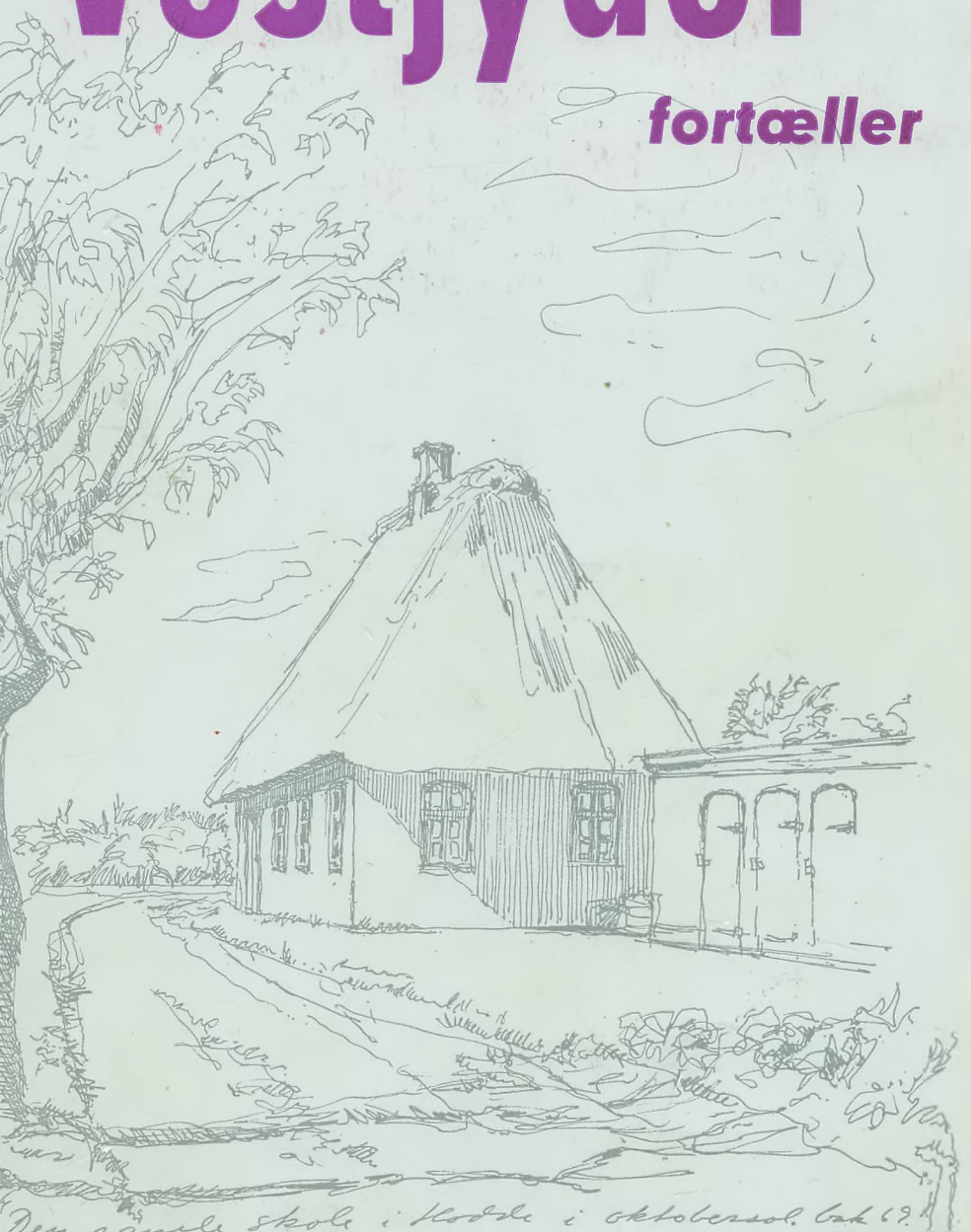
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Vestjyder

fortæller

VESTJYDER FORTÆLLER

VESTJYDER

fortæller

LIONS FORLAG . VARDE
1969

INDHOLDSFORTEGNELSE

Et sejlskibs forlis
af fhv. lærer P. H. H. Nørholm, Kærbæk skole 9

Spredte erindringer fra retslivet i Varde
af dommer Kurt Andersen, Haslev 21

Rejsegildet
af arkitekt N. Lahn, Esbjerg 30

Klapjagt
af Morten Raunkjær, tidl. Ølgod og Ounbøl 37

Lidt om vestjysk skoleordning m. m. omkring århundredskiftet
af fhv. lærerinde frk. M. F. Jensen, »Borgvold«, Henne strand.... 40

Højskolen og Vestjylland
af forstander J. Th. Arnfred, Askov 47

Min gamle lærerinde
af chefredaktør Bent A. Koch, Kristeligt Dagblad 51

Folkesind og folkeskik i Vestjylland
af J. Carl Christensen 58

I vestjysk natur
af Ulf Gudmundsen, Nordby, Fanø 66

Brev fra Thailand
af agronom Aage Sørensen, Hodde 70

Da Varde var besat i 1864
af P. Friis, Varde 76

Gaden
af turistchef B. Kreilgaard, Varde 94

Det Varde, som forsvinder
af litterat Ludvig Murtfeldt 100

FORORD

Når denne femte årgang af VESTJYDER FORTÆLLER her ser dagens lys, er det ikke for at beskæmme de mange skumlere, som kun spåede bogen en stakket levetid, men fordi vi mener, at oplevelser og erindringer kan deles med andre og blive bedre derved.

Mindet vel lader som ingenting,
er dog et lønligt kildespring. (Grundtvig).

En skare af velvillige bidragydere og en trofast læserkreds – flere har tegnet livsvarigt abonnement! – har gjort det til en fornøjelse at arbejde med indsamlingen af disse vestjyske erindringer.

I håbet om, at også denne femte bog i serien vil indfri vore læseres forventninger, bringer vi vore bidragydere en hjertelig tak.

Det er efterhånden en lang række folk, som har hjulpet med til at kortlægge vestjysk sind og livsform. Imidlertid er der en enkelt, som trofast har været med i alle fem årgange, redaktør Olaf Bak, der skønt skribent af faget, ikke optræder i forfatterregisteret, men har vist at kunne bruge pennen på tegnepapiret. Amatør er han da kun i den forstand, at han arbejder con amore. For hans omslagstegninger, der så mageløst gengiver ikke blot det lave vestjydske land, men også forstår at indfange lyset og luften, er vi megen tak skyldig.

At bogens formål er et dobbelt, nævner vi alene for fuldstændighedens skyld. Læseren kan da glæde sig over, at han ikke blot selv får udbytte af bogen, men bidrager til at opretholde klubbens hjælpearbejde på Grønland. Overskuddet tilfalder ubeskåret dette formål.

Varde i oktober 1969. LIONS CLUB VARDE

ET SEJLSKIBS FORLIS

Af fhv. førstelærer Peder H. H. Nørholm, Kærbæk skole.

Den eneste overlevende fortæller.

> *„Jeg har hjemme, hvor bølgerne skummende gå*
> *mod Fanø's den sandede strand,*
> *og så langt, som mit minde tilbage kan gå,*
> *blev jeg draget af skibe og vand."*

Ja, således står der i den smukke sang, som min gamle lærer, kordegn Schmidt på Fanø, har forfattet; og det passer også på mig. På Fanø var vi drenge vant til at færdes på havnen, dag efter dag. Vi så færgen glide frem og tilbage; vi så lægterne komme fra Ribe og Varde å eller fra Esbjerg; og de ældste af os kan lige huske, at der engang imellem på det gamle skibsværft løb en stolt sejler af stabelen.

Uvilkårlig lyttede vi til, hvad sømændene fortalte, når de var hjemme; thi vi Fanø-drenge havde let ved at komme i forbindelse med søfolk, da der var grumme få, som ikke var i slægt med en eller anden af sømandsstanden. Og disses eventyrlige beretninger om farefulde sejladser, strandinger og totale forlis måtte jo ganske naturligt fængsle enhver opvakt dreng. Ved at lytte til de ældres fortællinger modnedes hos mange drenge vel nok tanken

om at komme til søs, så snart konfirmationen var overstået. Dengang altså for en 25 til 30 år siden – skulle altid en mængde drenge til søs, når skolegangen var endt.

Således gik det også mig. Det var dog ikke, fordi min kærlighed og lyst til søen var særlig stor; nej ingenlunde; jeg havde aldrig følt tilbøjelighed til at drage på langfart. Nogle unge ubefæstede sjæle er vel nok af den anskuelse, at de tror, sømandens liv er det mest eventyrlige liv, hvor man hurtigst muligt kan hente størst ære og berømmelse og komme hjem med lommerne fulde af guld; men de aner ikke, og det kommer vel nok sandheden nærmest, at livet på søen (det gælder sejlskibene) er et hårdt liv, hvor arbejdstiden er mellem 16 og 18 timer i døgnet og 80 til 84 timer om ugen. Således var forholdene den gang; hvorledes de er nu, skal jeg nok lade være med at udtale mig om, da jeg ikke kender dem ved selvsyn; men jeg ved, vore søfolk gør deres arbejde med glæde, fordi de har kærlighed til livet på søen, og fordi de ved, det er deres pligt som borgere i deres fædreland.

Nej, jeg drog ikke ud på søen med glæde i mit sind; men kun, fordi jeg syntes, det kunne være morsomt at komme ud og se, hvorledes det så ud i fremmede lande – denne udlængsel er der mange, der kender til; den drog også mig, men kun til en rejse til en 8 til 9 måneder; og så skulle disse måneder blive til næsten 3 år. Sagen var den, at omkring konfirmationsalderen vågnede lysten hos mig til at blive lærer; men når man er 14 år, varer det 3 år, inden man kan begynde at tænke på at komme ind på et seminariums forberedelelsesklasse; og for at få noget af tiden til at at gå, foreslog min fader mig, at jeg skulle følge med ham på een rejse til Sydamerika og så hjem igen; men den ene rejse blev til flere, inden jeg atter satte foden på Fanøs strand; og mange store begivenheder var jeg med til at opleve, endogså så betydelige, at der findes søfolk, som har sejlet i en menneskealder og ikke været med til det, som jeg kom med til.

Min fader var skibsfører. Han førte den tre mastede skonnert „Bertha", hjemmehørende i Esbjerg. „Bertha" var af stål, bygget 1893 i Inverkeiting i Skotland. Det var et aktieselskab i Esbjerg og på Fanø, der havde købt det. Rederen var afdøde P. Brink, klædefabrikken; skonnerten var 265 bruttotons stor.

Den var malet lysegrå udvendig til vandlinjen. Indvendig var den holdt i hvidt. Masterne af jern og malet gule. To opholdsrum var der på dækket til mandskabet. Det ene, folkelukafet med kabyssen, stod på fordækket omkring fokkemasten, der bar 5 ræer. Agterude fandtes kahytten. Foran selve denne stod seks pøse og 4 vandfade og rationsfade; men under dækket havde vi to store vandbeholdere af jern; der kunne ialt være 4 tons drikkevand i disse.

Foran rattet fandtes døren og nedganstrappen til kahytten, hvor kaptajnen havde to rummelige rum, styrmændene et mindre kammer og et skafferi (penderi tror jeg, det kaldtes). I dette rum fandtes en køjeplads. Alt i og udenfor kahytten var holdt i hvidt, skinnende hvide farver; og i kahytten var anvendt forgyldning på en enkelt, men meget smagfuld måde. Panelet var af mahogni, og gulvene (dørken) var lakeret med hvid kit mellem plankerne. Alt, hvad skinne kunne, var blankt. Og af messing og kobber fandtes en masse. Det var ikke altid morsomt at få det metal til at skinne. „Bertha" var et overmåde smukt skib. Min fader satte en ære i, at det skulle være skinnende rent og hvidt, fra vandlinje til flagknap; og det lykkedes til fulde for ham. Intet under, at „Bertha" i mange havnebyer bar det smukke navn: „Admiralskibet".

I Hamburg kom jeg så ombord i denne sejler; og for første gang skulle så jeg, der aldrig havde været ude på de store oceaner få at føle, hvad det vil sige at lære Sømandslivets strabadser at kende. Foruden min fader var der en første og anden styrmand, tre matroser, en steward (hovmester) og en skibsdreng. Og på forhyringslisten blev jeg indskrevet som skibsdreng. I al-

mindelighed var vi 8 i alt. Hvad jeg oplevede i 1903, 1904 og 1905 vil jeg ikke meddele her, skønt oplevelserne ellers var fængslende nok; men jeg vil kun fortælle om mit livs største begivenhed i den tid, jeg sejlede til søs, nemlig „Bertha"s oversejling i kanalen, og hvad der knytter sig dertil.

Jeg må da fortælle, at i marts måned 1906 lå vi med „Bertha" i Brasilien i en havneby, der her Rio Grande do Sul. Udenfor Rio Grande var en farlig Barre; og alle sejlskibe måtte altid have slæbebåd for at komme over den barre. Efter at have ligget godt et par måneder i den sydamerikanske havn, blev vi endelig færdig med at laste – det gik i de tider uhyre langsomt i de egne med losning og lastning – vi fik 400 tons saltede oksehuder, der bogstavelig talt lå i den kraftigste saltlage; der var mellem 12 og 13,000 stkr., og nærmest ved skibssiden var der stuvet horn. Vi forlod så Rio den 6. marts. Ved udsejlingen skete et uheld, som vi ikke troede betød stort; men som senere blev meget skæbnesvangert. Min fader faldt ned ad lejderen (rebstige), som hængte på skibssiden. Min fader havde slået sig; det blev vi først klar over senere. Samme dag forlod et andet fartøj fra Fanø også Rio. Det var „Mærdor", ført af kaptajn O. Mørck, Fanø. Da vi havde kvitteret lods og slæbebåd, fulgtes vi med „Mærdor" den første dag; men længe varede det ikke, inden afstanden mellem skibene øgedes, og vinden førte os bort fra Sydamerikas østkyst og ud i Atlanten.

Foruden de 8 mand, som mandskabet bestod af, havde vi i Rio fået 2 passagerer om bord, nemlig snedkermester Niels S. Jensen og dennes hustru, Karen Jensen. De var begge fra Sønderho på Fanø. De havde henvendt sig til min fader og spurgt, om de ikke kunne få lov at sejle med ham hjem til Europa. Vi skulle nemlig ind til Falmouth i Sydengland for ordrer. Vi var altså 10 mennesker om bord, da vi forlod Rio Grande; men vi var kun 9, da vi ankom til Faumouth; og der var kun een af disse 9, der oplevede at komme hjem til Fanø. Jeg var i årenes løb

avanceret til hovmester; og den bestilling beklædte jeg også på denne rejse, der skulle blive det smukke skibs allersidste. Så har jeg vistnok givet de oplysninger, der er nødvendige for at det øvrige lettere kan forstås.

8 dage efter afrejsen klagede min fader over store smerter. Min fader sagde, at han havde pådraget sig en brokskade ved faldet ned ad lejderen. Styrmændene og jeg rådede min far til at søge lægehjælp i en af de sydamerikanske byer, hvis breddegrader vi nærmede os til; men min far ville ikke; og vi måtte gøre, som min far bestemte. Det gik; men ikke så godt, til vi nåede op under Bathia; inden dette tidspunkt kunne vi have søgt havn; men nu forlod vi kysten, fjernede os mere og mere fra den; og oppe under øen, Fernando Naronja, mistede min fader bevidstheden. Vinden var nu sådan, at vi ikke kunne sejle tilbage. Bevidstløsheden indtraf Palmesøndag 1906. Påskedags aften lukkede min fader sine øjne uden at være kommet til bevidsthed. Og anden påskedag ved middagstid lod vi skibet ligge ganske stille og gjorde alt klar til begravelsen. Kun jævn kuling var der. Og på ca. 2 graders nordlig bredde måtte jeg være med til at sænke min faders lig i bølgerne; mens alle stod med blottede hoveder. Dette dødsfald lagde et alvorligt og vemodigt tryk på os alle sammen. Vi gik så stille om. Hver passede sit; men vi var ikke, som vi før havde været; og er det så underligt. – Et dødsfald på et skibt, midt under ækvator, ude på det vilde hav, det må øve sin virkning, om man da ikke er ganske blottet for følelser.

Vi fortsatte rejsen, længstes dobbelt efter at komme til Nordeuropa og – hjem. Rejsen trak i langdrag. Sådan en tur plejer i almindelighed med et sejlskib at kunne udføres på 60 dage; men vi brugte 90; den lange rejse bevirkede, at enkelte ting af provianten begyndte at slippe op, uden at vi dog kom til at lide nød.

Endelig kom vi pinsedags morgen den 3. juni 1906 til Falmouth. Hvor var vi glade, da vi aftenen i forvejen havde kunnet

begynde at skimte Lizard's stærke fyr. Kommer man vest fra, længtes enhver på skibene efter at se glimtene fra dette meget kraftige fyr. Og så nåede vi ind og firede endelig ankeret ned. Da lodsen forlod os, havde han en hel del breve med til videre besørgelse. Rederen fik telegram om dødsfaldet. Og til de fleste af mandskabets hjem kom der beretning om den triste rejse dagen efter grundlovsdag. Mens vi lå for anker i Falmouth sørgede vi selvfølgelig for forøgelse af proviant; og fra rederiet kom der ordre om, at styrmand Jørgensen fra Frederikshavn, resten af rejsen skulle være skibets fører; og fra Falmouth skulle vi sejle til Hamburg med ladningen. Den 8. var vi klar til at sejle. Glæden over snart at kunne komme hjem var almindelig; thi om bord fandtes ikke mindre end 5, der var hjemmehørende på Fanø.

Vi avancerede kun småt. Å, det gik så langsomt; thi det var enten vindstille eller også tåge. Vi lå i flere timer i nærheden af det mærkelige fyrtårn Eddystone. Ingen fart kunne vi skyde. Og i tågemasserne var vi flere gange meget nær ved at kollidere. Vi brugte sirenen tidlig og silde.

Og faren for at blive oversejlet var så stor, at de fleste, når de gik til køjs, sov med klæderne på. Det tog os 12 dage at nå hen til Dover; men så kom vi til dagen, den *20. juni 1906. En dag, jeg aldrig vil kunne glemme.*

Med middagstid klarede det endelig op. Vi var da avanceret til henimod Dungenes og Beatcy Head. Ved et af disse punkter i den østlige del af kanalen signaliserede vi og bad om at blive rapporteret hjem. Kort efter indtraf et smukt træk. En mindre engelsk eskadre stævnede mod vest, vi mod øst. Vi lod dannebrog gå til vejrs under mesangaffelen for at hilse. Fra de engelske skibe besvaredes vor hilsen, og orkestret på den engelske krydser stillede op, og idet vi passerede hinanden, lød tonerne af „Kong Christian" over til os; og vi kippede og kippede med flaget uafbrudt. Et træk, men jeg mindes det klart.

Ud på eftermiddagen begyndte det at friske op; vinden var i

sydvest, den bedst mulige. Hvor vi glædede os. Blev det således ved, kunne vi være i Hamburg i løbet af 24 timer; og så skulle vi snart komme hjem; og hvor kan en ung sømand, der ikke har været hjemme i næsten 3 år, dog længes, ja just længes voldsomt efter at komme hjem.

Vi fik så skaffet. Aftensmaden sat til livs, o.s.v. Og forinden havde vi alle haft travlt med at fikse „Bertha" op, så skibet kunne være som slikket, når vi passerede Cuxhafen og skulle sejle op ad Elben til Hamburg. Jeg havde haft meget at gøre med at pudse alt messing- og kobbertøj i kahytten; men nu var det færdigt. Og jeg manglede blot kabyssen, mit domæne. Meningen var, at jeg ville stå op kl. halv tre om morgenen og så gøre det hele rent, inden det skulle males; thi kaffen skulle jo først stå på bordet et kvarter over fire hver morgen; så jeg mente, jeg havde god tid.

Om aftenen blev jeg en time længere oppe end sædvanlig, fordi vi alle mente, at om et døgn var vi i nærheden af Hamburg; så der var stor udsigt til, at det ville blive min sidste aften på havet. Det blev det også, omend på en måde, jeg aldrig havde drømt om at komme til at opleve. Vi nærmede os Dover, det allersmalleste sted i den kanal, hvori en så mægtig trafik finder sted. Og mens solen langsomt gik ned og sendte sine lueforgyldte stråler ud over farvandet, stod vi alle på dækket og nød det sjældne syn. Vi kom nærmere og nærmere til Dovers hvide kridtbanker, der tegnede sig tydeligere og tydeligere. Et kvarter over ni havde jeg set begge sidelanterner og en agterlanterne blive sat ud; derefter gik jeg til køjs. Jeg havde jo frivagt fra 7½ aften til 4 morgen og havde aldrig været purret ud i frivagten. Jeg havde min køje lige til venstre for trappen, der førte ned til kahytten. I den alder falder man straks i søvn, når man har tæppet over sig. Men ca. et kvarter over 10 hører jeg kaptajnen råbe ned i kahytten: *„Alle mand på dæk"*. Jeg hørte råbet, men stod ikke op. Et øjeblik efter lød det igen : Alle mand på dæk".

Jeg blev klar over, at noget ganske særligt var på færde og lyttede anspændt. Det varede kun lidt, så lød det igen: „Alle mand på dæk". Og da smed jeg tæppet til side, tog dør og trappeopgang i to spring og stod på dækket kun iført det uldne undertøj. Hvad så jeg så? En stjerneklar himmel, „Bertha" skydende en god fart med alle sejl oppe, masser af lanterner rundt om os, og vor egen agterlanterne brændende tydeligt fra det sted, hvor jeg stod: til venstre for rattet; men det var ikke det, der fangede mit blik. Det forannævnte var overset i et sekund. Men ind imod „Bertha" kom en 10.000 tons stor damper for fuld kraft, styrende lige imod os; og i det øjeblik, jeg satte mine fødder på dækket, var den kun godt et par favne fra os. Efter mig kom styrmanden og passagererne, alle fuldt påklædte. Mens jeg stod på dækket, blev der ikke sagt et ord af de 6 mennesker, der stod ved min side. Damperen sagtnede ikke farten, men styrede lige ind på bagbords side og ramte „Bertha" med et brag, der lød som 1000 tallerkener knustes, og skar „Bertha" midt over. Vi lå dybt i vandet; thi det var en tung last, vi havde. Jeg så de knejsende master; fokke- og stormast, vakle, hørte tovværk og rigning knase. Den fremmede damper kløvede „Bertha" mellem fokke- og stormast, omtrent midt gennem kabys og folkelukaf. Så strømmede vandet ind over mine fødder. Det hele gik i en håndevending, ikke et minut, er jeg vis på. Kaptajnen klatrede op på mesanbommen, letmatroserne kravlede i vantet.

Og da vandet nåede mig til knæene, for den tanke gennem mig: „Hvordan dette her går, ved du ikke; men du har jo da været med at svømme før, derfor kast dig hellere ud i bølgerne og vent derude på, hvad der skal gøres". Denne tanke for igennem mig som et lyn; og fra tanke til handling var der ikke lang tid. Idet jeg vendte mig for hovedkuls at styrte ud i bølgerne, hørte jeg to ord. De blev sagt af den kvindelige passager. Hun sagde: „Herre Jesus". Så hørte jeg ikke mere. Så ikke mere. Blot sprang jeg langt ud. Bølgerne lukkede sig om mig. Jeg følte,

at jeg sugedes ned med, da „Bertha" sank; men jeg kom dog op igen. Jeg var da i yderkanten af den hvirvel, der opstår, når noget synker. Og lidt efter lå jeg i havets overflade, langt fra kysten, hvor enkelte fyr svagt skimtedes.

Senere fik jeg at vide, at det var i nærheden af South Goodvind Sands Lightship (fyrskib), at kollisionen havde fundet sted. Omkring mig flød det med løst inventar fra „Bertha". Bølgerne kastede planker, brædder o. l. imod mig. Og jeg begyndte at svømme. Lige fra begyndelsen nøjedes jeg med at svømme langsomt for at spare på kræfterne. Når bølgerne løftede mig op, brugte jeg øjnene, så godt jeg kunne, for at orientere mig; jeg vidste jo, jeg befandt mig i kanalen mellem England og Frankrig. Da jeg kom op til overfladen, var jeg ikke langt fra dampe-ren, der sejlede over os; og en redningskrans blev også fra denne kastet ned til mig; jeg greb den og holdt den fast en stund, men slap den så efter et øjebliks betænkning; thi jeg var ræd for, at den voldsomme strøm skulle føre mig langt ud i Vesterhavet. Imellem England og Frankrig, mente jeg, der var større chance for at blive reddet; men jeg nærede også alvorlig ængstelse for, at det muligvis var min eneste redningsplanke, jeg på den måde lod mig glide ud af hænderne. Jeg gav mig så til at svømme ind imod kanalen, mod strøm og bølger, i håb om, at redning skulle komme fra den side. Og mit håb beskæmmedes ikke, thi nu syntes jeg, at damperen sagtnede farten; og lidt efter syntes jeg, at den omtrent lå stille. Og mange minutter var ikke gået, førend jeg, til min store glæde, lagde mærke til en lille mørk plet, der, eftersom tiden gik, blev større og større, og jeg blev klar over, at det var en båd, der var ude for at redde mulige skibbrudne. Den stævnede hen mod mig; men i nattetimen var det selvfølgelig forbundet med vanskelighed at få øje på mig, der lå og svømmede og kæmpede for at holde mig oven vande. Af alle mine kammerater havde jeg ikke set det mindste, siden jeg sprang ud fra „Bertha".

Jeg begyndte nu at råbe; men til at begynde med kunne matroserne i båden jo nok ikke høre mig. Flere fartøjer gled forbi, lidet anende, at her lå en skibbruden og ventede på at blive bjerget. Jeg havde ligget i vandet ca. 25 minutter, inden jeg blev taget op; det sagde matroserne. Et held for mig var det, at jeg ikke havde haft mere end 2 klædningsstykker på. Benklæderne fik jeg let smøget af; det bevirkede, at jeg bedre kunne svømme, kun iført undertrøje.

Nå, endelig nærmede vi os hinanden. Mørkere og mørkere blev det; thi det lakkede ad midnat til. Og under svømningen sparede jeg stadig væk på kræfterne, så da jeg var langs siden af jollen, havde jeg så mange kræfter i behold, at jeg lige kunne klamre mig til en af årene og på denne måde blive løftet op af de fremmede søfolk. En matros klædte sig af; jeg fik noget af hans tøj på, men forinden var min våde uldtrøje sprættet op; og så sad jeg da i jollen hos de sømænd, der havde været med til at bjerge mig. Vi talte engelsk med hverandre under roturen tilbage til damperen. I daviderne blev jollen hejset op, og jeg båret hen i styrmandens kahyt, hvor jeg straks kom i hans køje. Styrmand og hovmester kom og spurgte, hvad jeg kunne ønske mig; varm kaffe eller et glas vin. Jeg fik vel nok først den varme kaffe og så vinen.

Mens damperen blev liggende for at søge efter andre af mine kammerater, der var ombord? Hvor vi skulle hen o.s.v. Han fik svar på alt. Og jeg fik at vide, at damperen hed „American". Det var en amerikansk damper, der sejlede under hollandsk flag. Damperen tilhørte Standard Oil og var i ballast, havde lige forladt Antwerpen og skulle til New York og blev liggende hele natten over på ulykkesstedet. Først henad klokken tre kom kaptajnen ind til mig for at spørge, hvorledes jeg havde det. Jeg fik noget af hans tøj.

Nu var det blevet lyst. „American" signaliserede ind til Dover, som vi var på vej ind til. Lidt efter så jeg en båd stævne ud

imod os. Kaptajnen og styrmanden gav mig hånden til afsked og overlod mig til mandskabet i båden fra Dover, hvor jeg blev landsat; mens „American" fortsatte rejsen til New York, hvor den blev beslaglagt. I den tidlige morgentime mødte jeg i Dovers havn ikke et menneske, men jeg fandt da „Sailors home"; der søgte jeg tilflugt og fik alt, hvad jeg trængte til. Men sove var der ikke tale om, dertil havde jeg gennemgået for meget.

Henad 5-tiden fik jeg noget andet tøj; det var langtfra sidste mode; men hvad brød jeg mig om det. Mine tanker var med alle mine kammerater, som jeg kunne befrygte var gået ned med „Bertha". Var de blevet opsamlet af andre skibe? Eller havde bølgerne for stedse skjult dem, så de ikke mere hørte til de levendes tal? Ja, tankerne hvirvlede rundt. Lidt over 5 mødte jeg på Lloyds kontor. Henad 7, da byen begyndte at vågne, spurgte jeg om vej til det danske konsulat. Og da jeg fik konsulen i tale og fik fortalt ham, hvad der havde tildraget sig i kanalen for få timer tiden, telegraferedes der straks til generalkonsulatet i London; og jeg fik lov til at sende de telegrammer af sted, som jeg ville, til rederen og til mine slægtninge.

Jeg var ikke glad ved det; thi jeg vidste jo ,at disse budskaber ville bringe sorg og bedrøvelse i mange hjem, og der var jo ikke mindre end 8 hjem, der var blevet ramt ved den frygtelige ulykke. Senere hen kom der journalister fra London-bladene. og der blev i formiddagens timer telegraferet flittigt mellem Dover og London. Fra sidstnævnte by kom der endelig ordre, at jeg skulle begive mig direkte til generalkonsulatet i London. Ved ankomsten til denne storstad kom jeg i et stort forhør. Jeg blev spurgt, om jeg ønskede hurtigt at komme hjem; dertil svarede jeg ja. Da forhøret var til ende blev jeg taget i ed, for første gang. Dernæst fik jeg en billet til Parkeston, hvor jeg kl. kl. 10½ om aftenen gik om bord på „J. C. la Cour". Under hele overrejsen tænkte jeg kun på ulykken. Og efter et døgns sejlads kom jeg den 22. juni til Esbjerg. Det første spørgsmål til de,

der tog imod mig, var: „Er der ikke reddet flere?" Og da svaret lød benægtende, kunne jeg forstå, at jeg ved „Bertha"s forlis var den eneste, der var blevet reddet på en vidunderlig måde.

REDAKTIONELT EFTERSKRIFT:

Lærer Peder H. H. Nørholm døde i dette efterår, 87 år gammel. Til det sidste fortalte han sit livs historie med levende fortælle-kunst. Også hvad der hændte ham efter hin skæbnebegivenhed. Som eneste overlevende måtte han jo vidne ved søforhør. Disse kom til at foregå både i Hamborg, Haag, London og New York og strakte sig over lang tid. Men drengen vandt sig alles beundring som vidne.

Ved sagens afslutning blev han spurgt ud om sine fremtidsplaner, og da han havde indskrevet sig som elev på Gedved seminarium, forhørte rederiets forsikringsselskab i Hamborg sig om skolens kvalitet. Med dens ry bekræftet – det var i Byskovs tid! – betalte selskabet Nørholms uddannelse der.

Tidligt i sin egentlige lærertid kom han til Kærbæk skole i Ansager sogn, hvor han fik sin egentlige livsgerning, indtil han på sine gamle dage tog ophold på Sædding hvilehjem, hvor han døde den 14. september 1969.

SPREDTE ERINDRINGER FRA RETSLIVET I VARDE

Af dommer Kurt Andersen, Haslev.

Det var en trist januardag i 1947. Jeg havde været oppe til sidste fag af juridisk embedseksamen og spadserede ned ad universitetets trappe, dødtræt og mismodig ved tanken om, at have forøget antallet af arbejdsløse akademikere med een. Da jeg kom forbi juristernes opslagstavle, så jeg, at dommeren i Varde søgte en fuldmægtig. Min viden om byen indskrænkede sig til, hvad jeg huskede fra mellemskolens geografi, og det var ikke meget. Nu har jeg altid haft en sentimental forkærlighed for Jylland, som er mine forfædres land, og tanken om at virke på et dommerkontor, hvor man følger det danske folks hverdag fra fødsel til grav, forekom ganske spændende. Jeg gik hjem og skrev til dommeren, blev antaget, og den 1. februar 1947 stod jeg i Varde efter en lang dags rejse i et forrygende vintervejr med togstandsninger og isvanskeligheder på Storebælt.

For en ung københavner, der hidtil kun havde haft at gøre med mere eller mindre anonyme grå mappemænd, var det festligt at opleve provinsen. Jeg husker den første markedsdag. Den gang kom landboerne ind på cykel, med den uundværlige stok på bagagebæreren. Man stod af ved bygrænsen og trak gennem byen, og køretøjet blev derefter anbragt i en af de talrige cykelstalde. På markedspladsen ved Ringkøbingvej stod drøje kittelklædte mænd, bevæbnet med en solid stok og med en afgnasket cigarstump i munden og iagttog, at hestene blev demonstreret i trav op og ned ad Ringkøbingvej. Der var opstillet restaurationstelte, hvorfra der lød djærv latter, som tiltog i nogenlunde samme takt som det indtagne antal kaffepunch.

Jeg oplevede senere at optræde i embeds medfør som „kongens foged" i disse telte. Det skete, at byens advokater havde

kikket en eller anden lidt tvivlsom pranger ud, som de havde et mellemværende med. Disse hædersmænd havde i reglen fået indrettet deres pengesager sådan, at de var uden for den jordiske retfærdigheds rækkevidde. Man sluttede meget logisk, at en pranger næppe gik til marked uden at have penge på sig, og det endte da også gerne med, at de ved fogdens mellemkomst blev lettet for en del af tegnebogens indhold. Min kollega, dommerfuldmægtig Bækgaard fik ved en sådan lejlighed forevist en tegnebog, der kun indeholdt et par tikronesedler. Fuldmægtigen kikkede lidt på den og sagde så: „Jamen det er jo den tegnebog De har med for at vise fogden, lad os nu se den rigtige". Noget trevent halede manden derefter en anden og betydeligt mere velspækket tegnebog frem. Andre tog mere overlegent på det, som han, der sagde „a tøvs der er kommen en par tiere ind imellem mine penge".

Det spændte som regel forbavsende fredsommeligt af. Når der en enkelt gang var optræk til ballade, måtte vi have assistance af politiet. Det var gerne Søren Peter Jensen, bedst kendt som „Søren-Peter", hvis blotte tilsynekomst var nok til at afdæmpe de ophidsede gemytter. Man kunne sommetider have sine tvivl om det her var helt lovligt efter en streng fortolkning af lovens bogstav, men det var i hvert fald formålstjenligt, og da de smarte herrers gældsposter ofte var af en blakket for ikke at sige kriminel oprindelse, fejede man sådanne betænkeligheder til side.

Fogedforretningerne er i reglen de tungeste og ubehageligste embedspligter, der påhviler retterne. Jeg mindes dog en enkelt pudsig episode. En gårdejer var kommet bagefter med terminspengene og havde i den anledning fået besøg af fogden. Da han blev spurgt om, hvordan han ville klare sit mellemværende, inden der blev taget skridt til tvangsauktion, sagde han, at han snart ventede en arv og nikkede i retning af faderen, der var på aftægt. Denne sad med en svingende tallerken grønkålssuppe og var med synligt velbehag gået i gang med et stykke

blævrende harmonikaflæsk, og han så aldeles ikke ud til at være til sinds at forlade denne verden lige med det første.

En vestjysk egenskab, man straks bed mærke i, var en aldrig svigtende selvsikkerhed. En vestjyde er sjældent brovtende, men han bevarer selv i de mest ydmygende situationer sin værdighed og troen på sin egen betydning. Jeg husker engang, at en lille forgældet husmand var inde på dommerkontoret for at blive pantet for næsten alt, hvad man kan blive pantet for. Da han fra fogedens kontor kom gennem ekspeditionskontoret med de flittigt skrivende damer udbrød han: „Det var dog en hulens masse kontorfolk her er, vi kan sgu snart ikke føde jer allesammen".

Man taler så meget om provinssladderen og glemmer, at det jo kun er den negative side af noget i sig selv værdifuldt, det at man interesserer sig for sine medmennesker på godt og ondt. En gammel læge fortalte mig, at folk, der rejser til en storby for at blive sladderen kvit, føler sig så ensomme, fordi ingen interesserer sig et lod for dem, at de ender med at tage sovepiller. Selvfølgelig snakker man også i Vestjylland, men man er sjældent ondsindet eller skadefro. Oftest ser man venligt overbærende på menneskelige svagheder. Enhver vardenser kender historien om nulevende og afdøde medborgere, der var kendt for en hang til de våde varer, og latteren er altid på deres side, når de med en kvik bemærkning kan sætte en person på plads, der har været uforskammet nok til at stikke dem deres svaghed i næsen.

Dommer Cortsen, der var min første chef, var en statelig mand, der i embedssager optrådte med myndighed og rolig værdighed, og han krævede respekt om sit embede, ikke på grund af personlig arrogance eller opblæsthed, der lå denne jævne og venlige mand uendelig fjernt, men det var ham magtpåliggende at hævde domstolenes selvstændighed og rettens værdighed. Han stillede de samme krav til sin fuldmægtig. Jeg havde i min tid i Københavns magistrat været vant til i skrivelser til regeringskontorerne

at benytte udtrykket „det høje ministerium", men disse vendinger var blevet streget, når brevene kom fra underskrift hos dommeren. Ikke noget med underdanighed her. Engang havde jeg en mand i fogedretten. Han var lige kommet ind af døren og havde sin hat på, da dommeren kom rundt med morgenposten. Dommeren gik straks hen til manden, tog hans hat af og lagde den på stolen ved siden af. Bagefter fik jeg at vide, at man ikke kunne tolerere, at folk sad med hat på under retforhandlinger, selv om disse foregik på yngste fuldmægtigs kontor. Ellers foregik en tilrettevisning ganske udramatisk og i yderst urbane former. Man var dog ganske klar over, at når dommeren havde udtalt, at han ikke var ganske enig i de dispositioner, man havde foretaget i en sag, så var det tilrådeligt at undgå noget lignende i fremtiden. Det eneste han aldrig tilgav en fuldmægtig, var ukorrekt og uværdig optræden. Han havde kun foragt tilover for folk, der tabte hovedet.

Jeg mindes kun een gang, hvor dommer Cortsen måtte opgive den alvorsfulde ro i retssalen. Det drejede sig om en tømrersvend, der med sin familie havde fået lov at bo i et sommerhus ved en af strandbyerne indtil feriesæsonen begyndte. Da ejeren skulle bruge huset, nægtede tømreren at flytte, idet han gjorde gældende, at kommunen havde givet ham lov til at blive boende. Vedkommende sognerådsformand blev ført som vidne, og da dommeren spurgte ham, om det var rigtigt, at han havde givet tømreren lov til at blive boende, svarede han, at det kunne han da sagtens, for „det var jo ikke mit hus". Denne tilforladelige og snusfornuftige betragtning midt i den officielle og komplicerede kommunale boligpolitik var af en så ubeskrivelig komisk virkning, at alle i salen – inclusive dommeren – brød ud i en spontan latter.

I regelen lykkedes det at opbyde så megen selvbeherskelse, at end ikke et smil lod sig ane hos rettens tjenere, og med god grund, da de mennesker, der mødte i retten – måske for eneste

gang i deres liv – bestemt ikke syntes, at der var noget at more sig over. For dem var det grum og bitter alvor. Men svært var det nu sommetider. Jeg erindrer en i sig selv meget trist historie om et ældre ægtepar, der havde været til begravelse i en af oplandsbyerne. Da de i den bælgmørke og sludfulde vinteraften var på vej hjem, blev konen påkørt og dræbt af en bilist, der ikke i tide havde opdaget de to gamle mennesker, der gik på landevejen i deres mørke begravelsestøj og med ryggen til færdselsretningen. Under sagen krævede manden erstatning for tab af forsørger, men da konen var godt op i 70-erne, kunne forsikringsselskabet ikke anerkende dette krav, og det gav anledning til megen diskussion. Til sidst udbrød manden ærgerligt: „Når der ska' være så møj bøvl, så ville a nu ligegodt hellere have haft min kuen igen".

Dommer Cortsen var noget af en renæssanceskikkelse og en strålende vært, når han indbød til selskab i sit hjem. Ved sådanne lejligheder lagde han embedsmanden af og kunne sætte sig ved klaveret, hvor han med megen rørelse sang og spillede „På Samsø var en pige" og andre af de gamle folkekære sange. Næste dag på kontoret var det igen tre skridt fra livet. Der var stil over de gamle.

Blodfattige og kedelige mennesker havde han ikke megen interesse for. En ældre dommer, der i sine yngre dage var fuldmægtig hos Cortsen, og som var kendt for sin sobre, ja nærmest asketiske livsførelse, har fortalt mig, at Cortsen ved hans tiltræden spurgte ham, om han spillede en ordentlig l'hombre. Da han beklagede, at han ikke gav sig af med kortspil, og da det af den videre samtale fremgik, at han heller ikke brød sig om en romtoddy eller en god cigar, kunne han tydeligt mærke, at dommerens agtelse for ham var røget langt ned under nulpunktet. Han fandt sig aldrig til rette og følte det som en befrielse, da han blev forflyttet fra Varde.

Med dommer Olrik holdt en ny tid sit indtog på dommer-

kontoret i Varde. Trods sit skrøbelige helbred var han en munter og livsglad mand, som ingen på kontoret nogensinde har set i dårligt humør. Hans sans for lune og hans uhøjtidelige væsen bevirkede, at vestjyderne straks tog ham til deres hjerte, og han selv – sjællænderen, der hidtil ikke havde virket udenfor sin fødeø – befandt sig i Varde som en fisk i vandet. Det kneb dog i begyndelsen lidt med sproget. En mand havde ladet sig prakke en forsikring på, som han overhovedet ikke havde brug for, og han kviede sig naturligt nok ved at betale den. Der var nu ikke meget at gøre ved det, for han havde vitterligt skrevet under på papirerne, og da dommeren spurgte ham, hvorfor i alverden han havde gjort det, svarede manden, at denne her forsikringsmand havde brugt sådan en „grove mund". „Var han ligefrem uforskammet?" spurgte dommeren. „Nej, nej da," svarede manden, „han var da så flink som dertil." Der skulle lidt forklaring til før det blev klart, at folk, der bruger „en grove mund" ingenlunde behøver at være grove i munden.

I det hele taget kunne sproget nok give anledning til en del misforståelser for en tilflytter. Det er ikke så meget ordene, „gloserne" om man vil. Man fandt hurtigt ud af, at en mand der ikke havde „langt æ rutebil" var kommet for sent, at en „kløt" var en ung fyr o.s.v. Det der kan give anledning til forvirring er, at ironien og underdrivelserne er indgået så naturligt i sproget, at det ironiske tonefald er gået fløjten. Når der skulle udpeges en mand til værge, stævningsmand eller andet officielt hverv, og man i den anledning ringede til sognefogden eller sognerådsformanden for at forhøre sig lidt om en foreslået persons egnethed, kunne man få at vide, at „han er ikke så værst". Til at begynde med var man af den opfattelse, at man ikke havde fundet den rigtige mand til det hverv, indtil man blev klar over, at „ikke så værst" vil sige, at det var en udmærket mand. Havde man omvendt fået at vide at „en ku' måske finde jæn der er bedre" hjalp det ikke at slå sig til tåls med, at det

kan man jo altid, for meningen var i virkeligheden, at manden var aldeles uegnet.

Den typiske vestjyde er fåmælt og svarer kun på det direkte spørgsmål, og det beror på spørgerens skarpsindighed og næse, om han ved at bore videre kan få ordentlig besked. En gårdmand var tiltalt for uagtsom brandstiftelse, ved i strid blæst at have anvendt åben ild så tæt ved bygningerne, at taget blev antændt og ejendommen nedbrændte. Et vidne blev afhørt om, hvordan blæsten var den dag, men det lykkedes ikke rigtig at få vidnet på gled. Forsvareren, landsretssagfører P. J. Pedersen, Varde, spurgte derfor, om han kunne holde hatten på hovedet. „Jow, det ku' a nok" svarede manden. „Hvad var det for en hat?" spurgte anklageren, nuværende politimester Henning Petersen. „Det var en lue" lød svaret. Det viste sig at være en af de strikkede huer, man binder fast under hagen, og der skal unægtelig en kraftig blæst til før sådan en ryger af.

Nu afdøde bankdirektør Palludan, Esbjerg, fortalte en gang om en bankmand, der til brug ved lånesag skulle have nogle oplysninger om en gårdejer. Han ringede til en mand på egnen, der havde tilknytning til banken, og fik at vide om gårdejeren, at „der var møj arbejd i ham". Efter en kunstpause sagde bankmanden. at det var jo da godt. „A ved snårt et'" lød det i den anden ende, „for der kommer så grov lidt ud af det".

Husdyrvoldgiftsagerne var et kapitel for sig. Disse foregår fra gammel tid på Centralhotellet, også efter at dette fra en landlig gæstgivergård er blevet forvandlet til et mondænt hotel. Varde er vistnok det eneste sted i landet, hvor man holder ret på et værtshus. Skiftende dommeres forsøg på at få disse sager henlagt til retslokalet er altid blevet kategorisk afvist af voldgiftsmændene, der har henholdt sig til, at voldgiftsretten alle dage har holdt til på hotellet, og sådan kan folk lide det, og sådan skal det blive ved med at være. Dommerens opgave er at lede forhandlingerne og tage sig af opstående juridiske spørgsmål, me-

dens han iøvrigt må støtte sig til voldgiftsmændenes fagkundskab. Det er dog i tidens løb lykkedes mig at få indblik i sniven og nysesyge, ringfod, mumiegrise og hvad det nu altsammen hedder. Der er tradition for, at sagerne gerne skal sluttes med et forlig. Det fortælles, at man i fordums tider også gerne fik regningen på de under forhandlingerne nydte kaffepunch med i forliget, men det har jeg ikke oplevet. Undertiden kunne de timelange forligsforhandlinger, der tilsyneladende ingen vegne førte, få en bymand som mig på kogepunktet. Når man så hviskede til voldgiftsformanden, om det ikke var bedre at optage sagen til kendelse, lød svaret gerne: „Tøv nu lige en kende, vi skal nok få dem forliget". En antydning af, at det ofte beskedne beløb sagen drejede sig om, ikke stod i rimeligt forhold til spild af så mange menneskers tid, blev affærdiget med, at man så sandelig ikke førte proces for „æ pæng si skyld". Det var princippet. Man ville ikke „gi sin ret hen". En bekræftelse herpå kunne man få ved at den part, der var løbet af med sejren undertiden inviterede hele selskabet, herunder rettens medlemmer, på kaffe, i gamle dage måske på en par bette swot. Det kunne hænde, at regningen sneg sig op i nærheden af – en enkelt gang endda over – det beløb, man havde handlet så stædigt om hele eftermiddagen, men det gjorde intet til sagen. Den blev betalt af en glad giver uden smålig skelen til størrelsen.

Ved sådant et kaffebord drøftede man alverdens ting, men særligt naturligvis landbrugets forhold, og det var både fornøjeligt og lærerigt for en bymand at deltage i diskussionen. Voldgiftsformanden, Strandgård Petersen fra Ølgod, havde kure for alle slags maveonder og kunne også vise vand med en pilekvist. Han skylder mig endnu at give prøve på sin kunst.

I de store byers retter, særlig da Københavns byret, har retsplejen på grund af det store sagsantal efterhånden fået en sådan form, at mottoet over domhusets portal: „Med lov skal land bygges" ifølge københavnerviddet burde erstattes med det mere

tidssvarende: „Hold kæft og betal". Denne udvikling er en naturlig følge af tidens krav til „effektivitet" og „rationalisering", vor tids hellige køer. Det er dog et spørgsmål, om det er heldigt at organisere en domstol efter samme principper som en fabrik for dåseleverpostej. I realiteten sker der vist ikke befolkningen nogen uret. Der er næppe flere urigtige afgørelser i de store byers byretter end i de mindre by- og herredsretter landet over. Men det er aldeles afgørende for tilliden til retsplejen, at man giver sig tid til at høre på folk, selvom argumenterne, efter dommerens opfattelse, måske ikke altid er tilstrækkelig holdbare, og snakken ikke holder sig direkte til sagen.

Jeg er glad for, at man endnu i min tid kunne overkomme at høre på, hvad folk havde på hjerte. Og befolkningen lønnede os med en helt enestående tillid. Vestjyder har i regelen ikke større respekt for offentlige kontorer og andre autoriteter, særlig da ikke dem i København, men med dommerkontoret er det anderledes. Tradition fra de praktiserende dommerfuldmægtiges tid lever videre i den forstand, at man trygt henvender sig med sine store og små problemer. Meget må vi henvise til advokater og lign., men vi kan da i hvert fald give folk besked. Flere gange har jeg oplevet, at folk, som havde fået en dom, som de var „grov kyv av" er kommet ind på kontoret for at spørge mig til råds med hensyn til eventuel appel. Selv om jeg naturligvis måtte mene, at afgørelsen var rigtig, fik vi os en rolig og fornuftig snak om de tvivlsomme punkter i sagen, og navnlig de punkter, hvor jeg ikke mente, at beviserne var tilstrækkelig holdbare. Vi drøftede også, hvordan chancerne var, for at appelretten ville se anderledes på sagen.

De fleste steder ville man nok synes, at det var at gå i løvens gab, når man henvendte sig til den embedsmand, hvis afgørelse man ville have omstødt. Sådan ser man ikke på det i Vestjylland, i hvert fald ikke når det gælder dommerkontoret i Varde.

REJSEGILDET

Af arkitekt N. Lahn, Esbjerg.

Enhver bygherre – privat eller offentlig – bliver under en bygnings opførelse stillet overfor det faktum, at håndværkertraditionen kræver afholdt et rejsegilde, såfremt det gode forhold bygherren og håndværkerne imellem skal bevares under den resterende del af byggeriet.

Arkitekten, der som regel står for ledelsen af en byggeplads, bliver ofte stillet overfor spørgsmålet, hvorfor – og hvordan den side af byggesagen klares.

Jeg har i flere tilfælde været udsat for, at en bygherre har stillet sig uforstående overfor det rejste krav, og har på foranledning heraf gjort det til en vane at forberede bygherren på, hvad han bliver udsat for i en byggesag – fra blyanten sættes til papiret og til bygningen afleveres til ibrugtagen.

For at få den fulde forståelse af baggrunden for traditionen, må man først gøre sig klart, at vi indenfor byggesektoren støder på en faggruppe, hvis skikke og arbejdsmetoder i store træk ikke har ændret sig i århundreder, selvom industrialiseringen selvsagt har lettet mange af arbejdsoperationerne, således at håndværkerne i dag ikke i så høj grad behøver at være så fysisk velrustede som tidligere, hvor man qua den manglende mekanisering selv måtte stå for hele slæbet. Ja, et slæb var det, når alt skulle tildannes og oplægges ved håndkraft – hvorfor man ikke undrer sig over, at man længtes efter et pusterum – og det fandtes – og findes stadigvæk, når murværket er opmuret til rejsehøjde og taget er oplagt og rejst.

I glæde over at være nået så langt markerede man begiven-

heden med at plukke grønne grene eller blomster, der helst skulle stamme fra byggegrundens bevoksning, og fastgøre dem til bygningens tagværk – grene blev pyntet med lange høvlspåner eller kulørte tøjstrimler, således at man viden om kunne se, at byggeriets første milepæl var nået.

Denne pyntning af bygningsværket markerede samtidig, at bygherren havde læsket de implicerede svendes halse med øl, der dengang tilførtes pladsen i tønder hvorfra håndværkerne i egne medbragte krus kunne hente sig forfriskning – alt efter tørst og formåen iøvrigt. Når første tønde var tømt, blev den fastgjort til en taglægte og hævet højt over tagrejsningen – en sådan tønde kaldtes en rejsetønde, og man kan i beretninger fra 1543 finde den omtalt ved rejsegildet på Københavns universitet.

Rejsetønden, der nok synes lidt uhåndterlig, afløstes senere af blad- og blomsterombundne tøndebånd, der blev bundet sammen om hinanden, således at tøndeudseendet til en vis grad blev bevaret.

Begivenheden, der nu både kunne „ses og høres", kaldte selvsagt naboer og venner af bygherren til, og alle blandede sig i det glade lag, efter først at have afleveret sin krans til ophængning på tagværket. Denne ophængning skulle jo honoreres, så vedkommende tømrersvend, til hvem ophængningen var betroet, afkrævede den ædle giver en skilling for ulejligheden. Indkasseredes denne ikke, blev kransen ikke ophængt. Skikken med ophængning af rejsekransene er bevaret helt op til nutiden, hvor vi – alt efter hvor i landet vi befinder os – på nybygninger kan se de festlige kranse ophængt efter landsledelsens tradition. Eksempelvis kan her nævnes, at man i Sønderjylland ophænger kransene på en vandret lægte parallelt med tagrygningen – lejlighedsvis vekslende med rød-hvide vimpler – ses udelukkende vimpler, kan man næsten være sikker på, at bygherren hører til det tyske mindretal, der heller ikke på dette område har accepteret danske skikke.

I Vestjylland ophænges kransene på lodrette lægter, og kan være såvel enkelte som dobbelte eller tvedobbelte, kransene er udført i sammenbundne løv- eller nåletræskviste og normalt forsynet med røde og hvide bånd eller papirstrimler, der antageligt er trådt i stedet for de før omtalte lange høvlspåner, der ikke så nemt lader sig opdrive i dag, hvor alt høvles på maskine, og maskinspåner lader sig jo ikke så nemt binde til kranse.

Skikken med ophængningsgebyret synes bortfaldet de fleste steder, dog ses det lejlighedsvis enkelte steder i Sønderjylland, hvor man tilsyneladende holder traditionerne mere i hævd, end i den øvrige del af landet.

Ligesom der er tradition for ved kranseophængning at fejre den spendable bygherres rejsegilde – findes der også regler for, hvordan et „rejsegilde" kan holdes, når bygherren vægrer sig ved at overholde sine „værtsforpligtelser" – og som sådan i håndværkersproget nærmest er at betegne som en „fedtrøv" – hvilket man gerne ønsker skal komme til omkringboendes og forbipasserendes kendskab, således at ingen lades i uvidenhed om, hvad det er for en type bygherre, man har arbejdet for.

De midler, man har i hænde, er mangfoldige, og de her opførte eksempler skulle kunne få selv hårdhudede og standhaftige bygherrer til omgående at overgive sig, og syndsomst få „misforstbelsen rettet.

Ved posthusets „rejsegilde" i Vestjyllands hovedstad, ophængtes i sin tid en „dukke" i mandsstørrelse og mandsbeklædning – og for at ingen tvivl skulle være mulig, havde man i benklædernes gylp placeret en mælkeflaske. Trofæet blev fjernet af politiet!

En lignende dukke ophængtes mange år senere på en større transformatorstation i samme by – her klaredes sagen efter få timers forløb, således at den store „skandale" udeblev. En højtstående embedsmand i en større vestjysk by led den tort at synke i en latringrube, der i dagens specielle anledning var etableret ved

bygningens fremtidige hovedindgang. Det påstås, at han i „tilredt" tilstand og uden at fortrække en mine tog plads mellem de på egen station festende håndværkere, hvilket ikke skulle have været til alles udelte tilfredshed.

Af mere almindelige eksempler kan anføres tomme øl- eller mælkeflasker ophængt i snore på lægte eller cykelfælge, gamle sko eller træsko ophængt på tilsvarende måde og som et (nyt) tidssvarende indslag er set en måneds forbrug af tomme papmælkekartoner ophængt fra gavl til gavl, på en iøvrigt nydelig industribygning – alt i alt afskrækkende eksempler, der hverken pynter på bygningerne eller på bygherrerne.

Et rejsegilde i dag holdes normalt i nybygningen, hvor bygherren er vært ved en gang varme pølser med øl eller sodavand til. Traditionen byder, at arkitekten holder en kort takketale rettet til håndværkerne (for veludført arbejde) og udbringer herefter et leve for bygningen og dens fremtidige beboere. Herefter er ordet frit, og håndsværksmestrene kan om ønskes takke bygherren og medarbejderne for de udførte præstationer – sluttelig takker bygherren de i byggeriet implicerede håndværkere m. v. og udbringer som en afslutning på festligheden et leve for håndværkerstanden.

Ved større byggerier og institutioner ses ofte, at bygherren eller dennes repræsentanter, som kompensation for et ikke afholdt rejsegilde, udleverer et mindre kontant beløb til implicerede håndværkersvende, for hvilket de selv efter eget valg kan fejre begivenheden.

Andre ønsker at markere byggeriets første mærkedag på en mere festlig måde, og inviterer derfor samtlige på byggepladsen beskæftigede personer til en middag eller anretning. Denne rejsegildeform foretrækkes af mange, idet den giver gode kontaktmuligheder og har ofte en inspirerende og for det resterende arbejde fremmende virkning.

Også denne form for rejsegilde krydret med taler har historie.

Det var tidligere en udbredt skik på større byggepladser, at sjakformændene for tømrer- og murersvendene holdt taler, hvori de priste eller revsede hinanden for mere eller mindre veludført arbejde. En sådan taler kaldtes en polerer, hvilket er den fordanskede udgave af det franske ord parleur – og når man talte „poleredes"! – Dette kunne ske såvel i almindelige vendinger som på vers. Og nedenstående eksempel viser, at man holdt sit fag højt og ikke lod sig byde alt af andre faggrupper. Som regel polerede tømrernes repræsentant først, idet han tilhørte det ældste fag, der kunne føre sine aner helt tilbage til Noah, hvorfor han havde visse forrettigheder frem for murerne.

Ved rejsegildet på Frederik den 5.s kapel ved Roskilde Domkirke (1776) formastede en velpolerende murersvend sig til at åbne gildet med følgende versificerede selvros:

Mig Kunst og Viid har lært med Maale-Stav,
Med Snoor og Watterpas at maale av;
Min Fliid her reiste Muur og Hvelvinger
Paa dette Sted, som værd at skue er
Til Himlens Lov – –

Her greb tømrerpolereren ind og afskar således videre udfoldelser fra murerens side med ordene:

Ja saa – men Kiære viid,
At du trods ald din Kunst og Fliid
En muur at føre op er ey i Stand,
Om du ey vidste dig en Tømmermand
Til dig et godt Stellatz at føre op

Fra Grundens første Steen til Tagets Top!
Hvor blev du af, om ey jeg hos dig var!

Med dette Tømmerværk jeg opreist har
Og alle disse Bue-stillinger,
Hvorpå du murer dine Hvelvinger.

Herefter drak man majestætens , bygherrens og den nye bygnings skål, hvorefter man kastede de tømte glas ud fra bygningens top. Kom glassene hele til jorden, toges det for et heldbringende tegn. Ved her omtalte rejsegilde meldes ikke om hele glas, men skrifter fra 1750 ved at berette om 2 hele glas (på samme tid og sted) stammende fra skål-drikningen for kongen og dronningen ved Vor Frelsers kirkes rejsegilde. Til orientering kan oplyses, at faldhøjden må have været omkring 144 alen, hvilket svarer til ca. 90 m.

Sluttelig skal det anføres, at der til denne skik med nedkastning af glas knytter sig en vis overtro, der har holdt sig helt til vore dage. Såfremt en bygning ikke skal være behæftet med uheldige egenskaber – for eksempel være egnet ophold for ånder eller spøgelser – skal der altid kunne findes knust glas i bygningen, når denne efter festligheden forlades. Hvordan skårene fremkommer er efter sigende uden forskel, og da man kun yderst sjældent har hørt noget om spøgeri i nyere huse, må man formode, at traditionen også på dette punkt er blevet fulgt op.

Den fornemme rejsekrans, som ses på bagsiden af denne bog, er – så vidt det kan tydes – påført følgende smukke inskription:

REISEKRANDS
til
Morten Nelsen og hustru Maren Nelsen (1863)

På denne Dag vi Ønsket vil frembære,
At deres Gaard til sildig Slægt maa staae,
At den maa Dyds og Glædes Bolig være,
At Vanheld den ei nogensinde naae!

Gid Ildens Lue den ei skal fortære,
Gid Vind og Storm ei Skade gjøre den,
Gid klippefast grundfæstet den maa være
Til Tidens Tand den engang smuldrer hen.

Vi ønske at lyksalig Fred og Lykke
Maa uafladelig hos dennem boe,
At skjæbnens tunge Aag dem ej skal trykke
Og Sorgen ei forstyrre deres Ro.

Og du, vor Gud, som hver sin Skjæbne give,
Hør du vort Hjertes Ønske og vor Bøn,
At dette Par for Modgang fri maa blive;
Naar du dem kalder, giv dem Himlens Løn.

KLAPJAGT

Af Morten Raunkjær, tidligere Ølgod og Yderik.

Klapjagt efter ræve afholdes den 15. januar i sognene Nr. Bork, Hemmet, Sdr. Vium, Lønborg, Egvad, Ølgod, Strellev og Lyne.

Flere jægere.

Når man i avisen havde læst en sådan bekendtgørelse, begyndte man at glæde sig, og man fik travlt med at få udrustningen i orden.

Allerede som dreng, men navnlig i de unge år, var jeg med til disse klapjagter, hvorover der lå en særegen spænding. – Udbyttet var meget forskelligt. Jeg har været med, da der nedlagdes 11 ræve og 7 og 5 og enkelte gange kun et par stykker. Jeg husker også tilfælde, da der slet ingen blev på valpladsen. Men altid fik man da Mikkel at se. Men han er en snu fyr, der ret forstår at luske fri for at sælge pelsen. – Allerede fra morgenstunden af begyndte man at spejde efter jægerne og klapperne fra Ølgod og Strellev, som i spredt orden kom jagende over vore enemærker og inden for vor synskreds, – for så var tiden kommet til at rykke ud. Først afsøgtes vor egen mose og videre ude sluttede man sig til som led i kæden ud over engene over Kjallingsted mose og landevejen og i randen af Vium hede. Jo nærmere man kom samlingsstedet, jo tættere blev kæden.

Var der et lag sne, var det en stor fordel, for da var Mikkel mere synlig, og hans rævestreger lettere at opdage, når han forsøgte at fjæle sig i en grøft, under en stenkiste eller slige steder, som han kunne finde for godt. En stor mængde harer var altid ved slig lejlighed på benene. Når de i susende fart nærmede sig kæden, gaves der plads for Morten at undslippe.

De kom strygende tæt forbi én med de lange øren slængt hen ad ryggen, og vips var de forbi og udenfor fare. Anderledes når Mikkel nærmede sig. Da lød der stærke varselsråb, som forplantede sig gennem kæden. Nu skulle der passes på. Kom han nær nok til en skytte, blev der langet ud til ham – og han omkring i fart som en lang rød streg over mod kæden langt borte i den anden side af indkredsningen. Når en særlig fræk rævepels sommetider kunne komme strygende langs med kæden, fik han mange velkomstsalver, men på dette stadium var de sjældent affyret på en afstand, så de var dræbende. Derimod kunne man godt se, når han blev ramt, thi da gav han nogle sære vridninger i springet, og undertiden måtte han en omgang rundt i koldbøtte og så „halov" igen. Når nu en tæt kæde af klappere – med en god fordeling af dygtige jægere iblandt – fra alle sider nærmede sig samlingspladsen på ca. 300 m eller så, og man havde et dusin ræve løbende her indenfor og ringen indsnævredes mer og mer, da var spændingen på sit højeste. Nu måtte der for alvor passes på, at ingen blev forbigået, for så havde han jo narret os. Nu knaldede bøsserne livligt, og en efter en af de røde blev rolige; men lur ham, man måtte straks ret have ham undersøgt, om han virkelig havde fået nok, for umådelig sejglivet er krabaten. – Når de fleste under forsøg på at bryde ud af ringen var bukket under og havde overgivet sig, kunne det ske, at enkelte endnu ude midt i indkredsningen holdt sig skjult i en grøft eller i mosens pors og rør. – Da blev der råbt, at kæden nu skulle standse, og en eller to dygtige skytter blev udråbt til at gå ind i kæden og vise deres færdighed ved på den flotteste måde at nedlægge de sidste.

Det var en stor hædersbevisning af jægerbrødre sådan at blive udnævnt til denne ansvarsfulde post. – Her kan nævnes nogle af min tids dygtigste jægere på egnen: Spangsberg Pedersen, Østergaard, hans svoger Kristian Madsen, der siden rejste til Amerika, kom hjem og blev herremand til Lynggaard på Mors. Frands

Kristian Frandsen, søn af gårdejer Søren Fraandsen – (aaet i Fraandsen er jo jysk) en slags lægprædikant i Strellev. Han levede omtrent hele sit liv som jæger og hundeopdrætter. – Sommer Raunkjær Nyholm i Strellev var også en god skytte.

Når den sidste ræv var nedlagt, strømmede alle deltagerne sammen for at bese byttet og få hilst på venner og kendinge. Derpå holdtes der auktion over de skudte ræve. En af de jægere, der havde arrangeret klapjagten, afholdt auktionen. Han stak en stærk kæp i munden på fyren og holdt ham højt op over sit hovede til almindelig beskuelse med ordene: Første ræv til auktion! Hvem vil byde på ham? Og så gik budene livligt, og han faldt igen til jorden foran fødderne på den højest bydende – omkring 7–8 kr. pr. stk.

Og nu under denne sammenstimlen var der ankommet en hvedebrødsmand, der tillige havde godt med store klukflasker med brændevin med i sin trækvogn. Der blev gerne god afsætning, og det varede ikke længe, inden han havde udsolgt. Men denne lille anretning var for nogle kun en forsmag. De fandt bag efter en god anledning til at fortsætte i Brosbøl kro. Dog, der har jeg aldrig været med. For mit og de flestes vedkommende gik turen nu ad hjemmet til, hvortil man nåede både sulten og træt, så det forslog. – Kun én gang mindes jeg, der skete uheld. En ungkarl fra Lyne kom ved vådeskud til at ramme en gårdmand fra Strellev i skulderen. Heldigvis viste det sære held sig, at han var taget på rævejagt med bekkasinhagl i patronerne. Disse kom for dagen, da manden hos doktoren i Ølgod trak frakken af. Da trillede haglene ned på gulvet, og kun et enkelt havde såret ham. Havde det været rævehagl, var manden blevet krøbling.

Kaj Munk har skrevet „Det er alderdommens lyst at se tilbage og dens svaghed at tro, at andre interesserer sig for, hvad den der ser".

LIDT OM VESTJYSK SKOLEORDNING M.M. OMKRING ÅRHUNDREDSKIFTET

Af Maria F. Jensen, „Borgvold", Henne Strand.

Hvor før en enelærer selv havde besørget skolearbejdet og undervist alle eleverne, blev der hen i 1890erne ved mange af skolerne i Vestjylland ansat en vinterlærerinde. Børnetallet var vokset, så der var steder, hvor ikke alle elever kunne få plads i skolestuen ved de lange 5 mands borde med faste bænke, men måtte stå op og bruge vindueskarmene som skrivepulte. Dette kunne jo ikke vedblivende finde sted, så noget måtte gøres.

Nogle steder blev der bygget ny skoler med 2 klasseværelser og en lærerlejlighed plus et loftsværelse til en vinterlærerinde, andre steder nøjedes man med en tilbygning og omforandring for at nå samme boligforhold.

Vinterskole holdtes i de fleste tilfælde i halvåret fra 1. november til 1. maj; ved en del skoler dog i 7 måneder begyndende fra 1. oktober – eller fra 15. oktober til 15. maj. Børnene gik i skole fra de var fyldt 7 år, til de som 14-årige blev konfirmerede

Lærerinden underviste så de 3 yngste årgange. Alle børnene – de små som de store – skulle i de 6–7 måneder være i skolen 6 timer daglig i 6 ugentlige skoledage. Til gengæld slap de med mindre skolegang om sommeren. Da blev de delt i 3 klasser, hvoraf ældste klasse gik 1 dag om ugen, mellemklassen 2 dage, og yngste klasse havde 3 skoledage i hver uge. Dette kunne en lærer klare alene, og lærerinden var overflødig. Der var også skoler, hvor elever fra 12 års alderen var helt fri for skolegang i sommermånederne, hvis de i vinterskolen havde haft 7 måneder med daglig undervisning.

Man kunne synes, at børnene om sommeren ville glemme al den lærdom, de havde fået proppet i sig om vinteren, men det viste sig altid, at de hurtigt var i stand til at genoptage det lærte og fortsætte, hvor de slap den foregående vinter, og ved de ministerielle prøver stod børnene fra de vestjyske skoler fuldt ud på højde med børnene fra byskolerne. Ved denne skoleordning nåede man bevisligt også mere end med den østjyske hveranden dags skolegang året rundt. Den var udmærket både for børnene, lærerinderne og for forældrene, der så kunne have deres store børn til hjælp ved sommerarbejdet i landbruget, børnene havde godt af at kunne tumle sig ude i den fri natur, mens lærerinden havde 5 måneder til rådighed til at kunne uddanne sig videre enten på højskole, på statens sommerkursus i København i forskellige fag eller på anden måde.

Vinterlærerindernes uddannelse var af forskellig art. Nogle havde læst et år på Hoven kvindehøjskole, andre var blevet undervist hos en lærer og havde derefter bestået prøven for vinterlærerinder hos en provst, (det kaldtes at have „provsteeksamen") enkelte havde præliminæreksamen eller lignende.

Efter at have bestået en sådan prøve og nylig fyldt 18 år, blev en lærerdatter fra et af nabosognene ansat som lærerinde ved Børsmose skole, Ål sogn, fra 15. oktober 1908 til 15. maj. Den 14. oktober ankom hun til skolen i et hestekøretøj, der langsomt havde aset sig gennem det sidste stykke af den lyngbeklædte vej mellem Oksbøl og Børsmose. Ved Sølager stod en flok mænd – og også kvinder – med skovle og grebe for at lægge endnu mere lyng i sandhullerne på vejen.

Næste morgen stod lærerinden så over for en klasse på ca. 20 børn, som hun hurtigt kom i god kontakt med, da hun var vant til at undervise hjemme i sin faders skole under hans sygdom de foregående år. I forvejen var hun tinget i kost hos lærerfamilien ved skolen for 22 kr. om måneden. Lønnen var 50 kr. månedligt. Før 1900 tallet var lærerindelønnen almindeligvis 160

kr. for en hel vinter, derefter steget til 200 kr. og i 1908 forhøjet til 300–350 kr. for en vinter. Samtidig steg lærerens årsløn fra 800 kr. til 900 kr. Først efter lov af oktober 1919 blev lærerne bedre lønnet. En vinterlærerinde fik derefter 160 kr. mdl., hvoraf hun selv skulle betale for bolig og brændsel, der med den lille løn før havde været gratis.

Lærerinden underviste sin klasse i læsning, regning, skrivning, (afskrift, diktat, stil) bibelhistorie, danmarkshistorie og geografi, samt alle pigerne i håndarbejde en eftermiddag i hver uge, mens læreren tog sig af drengene, der skulle lave gymnastik i skolegården. (Gymnastiksal fandtes endnu ikke). Var vejret dårligt, fik de i stedet dansk – og regnetimer.

I håndgerningstimerne lærte pigerne at strikke og sy – gerne beklædning til eget brug eller til mindre søskende. De store piger strikkede lange uldstrømper, som dengang brugtes af alle kvinder – yngre som ældre. Det gjorde ikke noget, om benene blev lidt uformelige i de tykke, hjemmestrikkede „hueser" (hoser), for i de tider var damebenene usynlige. Så snart en pige var konfirmeret, regnedes hun for voksen og gik i lang kjole, der nåede til jorden. Det kunne føles lidt besværligt til at begynde med, men man fik hurtigt øvelse i at samle nederdelen med et par fingre og mere eller mindre yndefuldt løfte så meget op i den, at fødderne blev fri, så man ikke kom til at træde i sin kjolekant, der var påsyet en strimmel plyds, da stoffet ellers ville slides i trævler på gulv og vej.

Også en uldtrøje eller – sjældnere – en uldklokke (underkjole, der til de mindre børn også kaldtes en „lann",) overkom enkelte af pigerne at strikke. De skulle blandt andet sy en chemice eller „særk", som det hed. Det var et solidt stykke undertøj syet af lærred, længde til knæene og med et lille ærme på – senere hen uden. Der fandtes ingen symaskine ved skolerne, så hvert sting måtte syes i hånden. Efter endt skoletid fik de på tøjet sat et lille mærke til hjemmesyning.

Før århundredskiftet var der ingen fast rengøringskone ved skolerne. Lærerne skulle selv sørge for, at gulvet dagligt blev fejet og et par gange om året hvidskuret. For at det ikke skulle støve for meget, blev der både før og efter fejningen strøet lidt vådt sand på gulvet eller stænket med vand. Få år efter 1900 tallet blev daglig gulvvask og aftørring af bordene med en fugtig klud påbudt ved lov. Gulvene blev så ferniserede og en rengøringskone ansat for en sum af omkring 135 kr. for hele året. Skiftesko blev indført. Det blev til kludesko eller sivsko inde og træsko ude. Kommunale sivsko kunne fås til dem, der ikke selv havde råd til at købe.

Børnenes skrivemateriale var små sorte tavler – antagelig skifer – med en træramme om – og en griffel. Samtidig med at de andre hygiejniske love kom, blev det børnene forbudt at spytte på deres tavler og gnide rundt med en klud for at rense dem, når de havde været fyldt og efterset. I skolestuen blev der nu sat et fad med vand til at dyppe tavlekludene i. Senere blev det mode, at hvert barn tog en ganske lille flaske vand med hjemmefra til at stænke på tavlen. Der blev snart konkurrence om, hvem der kunne møde med den fineste lille flaske.

I de 4 vintre, den unge lærerinde underviste yngste klasse ved Børsmose skole, var der 4 forskellige lærere. Stedet lå jo lidt langt ude, og man skulle gå på sine ben den mils vej, (7–8 km) der var ind til Oksbøl, hvor de nærmeste købmænd m. m. fandtes. Biler gaves ikke endnu. Cykler havde man ikke. Vejen var heller ikke til den slags befordringsmidler. Den venlige befolkning var altid rede til at tage en med op at køre, hvis hestevognen nåede en på vej ind mod stationsbyen. Man kunne få bud med mælkevognen, der daglig kørte ind til Oksbøl mejeri og gerne tog varer med tilbage, hvis man ønskede det. Der kunne købes mælk på en gård og æg et andet sted derude.

Lærerfamilierne ville før bilernes fremkomst hellere bo lidt nærmere byerne, hvorimod det passede den unge lærerinde godt at

bo midt i den skønne, egenartede klitnatur så tæt ved Vesterhavet, hvor folk ikke alle lignede hverandre, men hvor man endnu kunne træffe originaler. „Lighed er noget godt, men forskellene er livets salt."

En af dem var præsten i Ål, den meget omtalte og ejendommelige pastor Schou. Ham er der fortalt og skrevet så meget om. Da han fik en del af sin menighed imod sig, blev der dannet en valgmenighed, som fik sin egen præst. Men børnene både fra sognemenigheden og fra valgmenigheden gik sammen i skolen.

Pastor Schou var en meget dygtig prædikant, der havde ordet i sin magt. Han kunne holde en prædiken, hvor han forelagde menigheden deres risiko for at komme til at stifte bekendtskab med helvedes pinsler, som han udmalede – hvis ikke de omvendte sig. Og han kunne tale mildt og kærligt om Guds barmhjertighed overfor den faldne menneskeslægt. Det skete også, at han henvendte sig direkte til en eller flere af dem, der sad i kirkestolene, hvad der ikke altid behagede vedkommende, som jo ikke kunne tage til genmæle fra dette sted.

Pastoren forlangte fuldstændig opmærksomhed af sine tilhørere, når han talte, og han kunne holde folk i ånde, så de var med i, hvad der blev sagt.

En søndag standsede han brat i sin prædiken og bad – eller rettere befalede den unge degn at sidde stille med sine fødder, da han ikke kunne have den uro. Ingen andre i kirken havde mærket uroen.

En anden søndag skulle en vikar for første gang forrette degnetjenesten og sad under prædikenen nede mellem de andre kirkegængere. Pludselig standsede pastor Schou i sin tale, hævede sig på tæerne og stirrede uafbrudt ned på vikaren, som sad og havde travlt med at rense sine negle, rømmede sig igen, stirrede. Degnen mærkede stadig ikke noget – eller lod i hvert fald sådan – og vedblev med sin beskæftigelse. Pastor Schou fortsat-

te sin prædiken, men langsomt og afbrudt, som om han kun tænkte på dette ene – at få degnen til at se op på sig. Et øjeblik efter standsede han igen, og samme scene som før gentog sig. Endelig må vikaren have bemærket den trykkende stilhed i kirken og så op på præsten, der nu nikkede kraftigt til ham 3–4 gange, hvorpå han med sædvanlig iver fuldendte sin prædiken. Vikaren rensede ikke flere negle i kirken den dag.

Pastor Schou kunne måske være hidsig, men lune havde han i høj grad. Han var i besiddelse af et stort dramatisk talent og kunne ved private selskaber fortælle og optræde som nogen skuespiller. Godgørende var han også, så der er sikkert megen hjælp gået fra præstegården og ud til trængende. Social forsorg som nutidens fandtes der jo ikke.

Engang var pastor Schou bedt med til et bryllup i Grærup. Mændene sad som sædvanlig i en stue for sig, og kvinderne var samlet i en anden stue, hvor de dels var anbragt på den faste vægbænk med bordet foran, dels på stole rundt om i værelset. Lidt efter kom pastor Schou derind, hvilket bevirkede tavshed blandt kvinderne. Præsten gik nogle gange frem og tilbage i stuen uden at sige noget. Pludselig begyndte en hund at gø derinde. En af konerne sagde „fy, hund" og prøvede, om hun kunne give hunden en lille påmindelse med foden nede under bordet. Nogle sad og skottede til hinanden med et forlegent smil om munden, mens andre så ganske desorienterede ud. Pastoren gik et par omgange mere med et ubeskriveligt udtryk i ansigtet, hvorefter han forsvandt ind til mændene. Der var nemlig ingen hund i stuen, det var præsten, der gøede – vel for at bringe lidt liv i den tavse forsamling, der var genert ved hans tilstedeværelse.

Der ligger en stilebog, som er fyldt med den slags oplevelser fra lærerindens år i Børsmose.

Der var en kvindekreds derude, som under vejledning af damerne fra præstegården broderede en altertavle til Børsmose

kirke, som var blevet bygget få år i forvejen. Altertavlen blev syet af uldgarn. Folk holdt mange får, som nok kunne finde noget at leve af mellem klitterne og på den karrige jord. Kvinderne kartede, spandt og tvandt selv ulden, leverede en del deraf til præstegården, hvor fru Schou og frøknerne Inger og Elisabeth Westring, som gennem flere år havde deres hjem hos pastor Schous, selv farvede garnet i forskellige nuancer til brug for arbejdet. Så samledes man rundt om i hjemmene og broderede korssting på stofstykker, der var så store, at flere kunne sy derpå samtidig. Det blev til et smukt og særpræget alterbillede, som endnu 60 år efter i en noget falmet tilstand hænger i Børsmose kirke. Man ser dog stadig farverne i den røde rosenguirlande, der omgiver krucifikset, som er ophængt midt på tavlen, ligesom også partiet forneden med et klitlandskab fremtræder nogenlunde tydeligt. Om landskabet er fra Børsmose, eller motivet er hentet fra Jødeland, som pastor Schou havde besøgt engang, og hvor der efter hans udsagn fandtes partier, der meget lignede naturen i den vestlige del af Ål sogn, er blevet diskuteret.

Som en fredfyldt oase midt i den ørken, der er fremkommet ved eksproprieringen af de store arealer til brug for militæret, ligger den velholdte kirkegård og den smukke lille kirke, urørt og næsten skjult af høje træer. Mærkeligt er det at se de tomme og forfaldne gårde og huse, når man kører over Kærgård ud til Børsmose kirke, som har fået lov til vedblivende at benyttes til bryllupper og begravelser, og hvor der endnu i sommeren 1969 stadig holdes gudstjenester om søndagen.

HØJSKOLEN OG VESTJYLLAND

Af forstander J. Th. Arnfred, Askov.

Det har længe været en almindelig mening i højskolekredse, at folkehøjskoler ikke kunne trives i Vestjylland. Nok var vestjysk ungdom interesseret i højskolen, men de ville gerne samtidig se andre egne, og derfor drog de i stort tal til højskolerne på Sjælland og Fyn: Vallekilde, Haslev, Ryslinge m. fl., medens øernes ungdom ikke i tilsvarende grad rejste den modsatte vej.

Aarhus amt har fra gammel tid ligget i spidsen, men ellers er det fra Ribe og Ringkøbing amter, at den største procentdel af en årgang unge er taget på højskole.

Den historiske erfaring vidner ret håndfast om, at det har været vanskeligt at få en højskole til at gå i vesteregnen. Fra 1853 til 1968 er der i tidens løb oprettet 10 højskoler i Ribe og Ringkøbing amter, men deraf er de 8 igen nedlagt og kun 2, Askov og Nr. Nissum eksisterer i dag, og Askov ligger på den jyske højderyg og kan ikke rigtig betegnes som vestjysk.

Af de nedlagte klarede Janderup sig bedst. Den virkede i 49 år, men blev aldrig nogen stor eller betydningsfuld skole. Derimod fik de to skoler: Staby og Hoven ret stor betydning, men det var især, fordi her blev de vinterlærere og vinterlærerinder uddannede, som i mange år gjorde en betydningsfuld indsats under den vestjyske skoleordning.

Efter stilstand i 80 år, er der atter bygget en højskole nær Vesterhavet, idet „Vestjyllands højskole" blev indviet 1. maj 1967. Ud fra tidligere erfaringer synes det at være et dristigt skridt, men trafikmidlernes stærke udvikling har nok betydet, at den geografiske beliggenhed af en ungdomsskole ikke er så afgørende som tidligere.

Nu er det imidlertid ikke blot elever, det er også lærere, der er strømmet til højskolerne fra Vestjylland. Tager vi et område,

som vi kan kalde Vardeegnen, og tæller op, hvormange forstandere og lærere, der er fostret på dette ret begrænsede område, er tallet påfaldende stort, som det fremgår af følgende oversigt:

Hans Lund fra Varde sogn – højskoleforstander Rødding højskole.
Johs. Novrup fra Alslev sogn – højskoleforstander Magleås højskole.
Th. Thomsen fra Hostrup sogn – højskoleforstander Bornholms højskole.
Mads Nielsen fra Henne sogn – højskoleforstander Viborg højskole.
Hans Haarder fra Ølgod sogn – højskoleforstander Rønshoved højskole.
Laura Alkjærsig fra Tistrup sogn – højskoleforstander Esbjerg højskole.
Aksel Lauridsen fra Aal sogn – højskoleforstander Bornholms højskole.
J. Th. Arnfred fra Aal sagn – højskoleforstander Askov højskole.
L. Christensen fra Aal sogn – landbrugsskoleforstander Haslev.
N. Marinus Jensen fra Aal sogn – landbrugsskoleforstander Kalø.
Povl Bjerge fra Ølgod sogn – højskolelærer Askov.
Kr. Killemose fra Henne – højskolelærer Vallekilde højskole.

Nogen fyldestgørende forklaring på den vestjyske interesse for højskolen gives vel ikke. Jeg har ikke indtryk af, at jævne folk på Varde-egnen kendte mere til højskolen end folk andetsteds.

Da min ældste søster som 18-årig havde fået den idé at ville være elev på sommerskolen i Askov i 1889, var det et alvor-

ligt problem. Min faster, sognefogedens kone, erklærede, at det da var velkendt, at det udbytte, de unge piger fik af et højskoleophold, var, at de var for fine til at malke, når de kom tilbage. Dertil kom, at et højskoleophold var dyrt. Det kostede 30 kr. om måneden. Det blev 90 kr. Dertil kom rejsen. Der var vist også udgifter til bøger, håndarbejder og sådan noget. En hundredkroneseddel slog næppe til, og det var mange penge.

Da min søster sagde farvel til vor nabo Peder Tækkemand, græd han og sagde: Fåwal Maren. „Ja no sier en daj wal alle mier". Ved dette optrin følte den 6-årige broder også stundens alvor.

Det ligger nær at spørge, om den vestjyske skoleordning har haft betydning i denne forbindelse? Denne ordning betød, at de større børn kun gik i skole en enkelt formiddag i sommerhalvåret, men så til gengæld 6 timer hver dag i vinterhalvåret.

Moderne skolefolk vil formodentligt sige, at med en så mangelfuld skolegang som baggrund, var det forståeligt, at de mere vågne unge trængte til at få deres kundskaber supplerede på højskolen. Måske kunne det også tolkes på den måde, at de kår, at man kun gik i skole det ene halvår og deltog i hjemmets praktiske arbejder det andet, værnede mod den skoletræthed, der kan plage de store børn, der altid skal gå i skole.

Væsentligere end skoleordningen var dog nok lærerens personlighed. Mange af de vestjyske lærere var elever fra Jelling Seminarium og påvirkede af forstander Svendsen, der igen var Grundtvigs discippel. En af dem var Niels Hansen, der i mere end en menneskealder var lærer ved Oxbøl Skole. Niels Hansen startede som højskoleforstander. Den første skole, han oprettede i Feldballe ved Ebeltoft, gik ikke. Så prøvede han i Vestkær ved Ølgod. Her var elevtilgangen ret god i nogle år, men efter 7 års forløb måtte skolen alligevel lukkes. Niels Hansen var hele sit liv mere ungdomslærer end børnelærer. Han var en fortinlig historiefortæller, men han havde mere at bringe,

end børnene rigtig kunne tage imod. Niels Hansen var levende optaget af det politiske og folkelige oplysningsarbejde. Han var med ved oprettelsen af andelsmejeri og brugsforening. Han var hovedmanden ved rejsningen af forsamlingshuset og oprettelsen af foredragsforeningen og var meget interesseret også i det praktiske landbrug.

En gang burde de vestjyske degnes historie skrives i sammenhæng. Nu har jeg nævnt Niels Hansen. Med samme ret kunne nævnes hans svoger J. Kristensen, Skovlund, Mouridsen, Velling og mange andre. De påvirkede deres elever i skolen, som gode lærere gør det, men de virkede også udenfor skolen, som banebrydere for en ny tid, og de prægede ofte på afgørende måde et helt sogn, og det lå helt i deres linie at tilskynde de unge til at tage på højskole.

MIN GAMLE LÆRERINDE

Af chefredaktør Bent A. Koch, Kristeligt Dagblad.

En portrætskitse.

Det var den 89. sommer, hun oplevede. Sent, men sødt kom den til hende også. „Jeg synes aldrig, det har været så skjønt som i år", sagde hun, da hun krumbøjet af sygdom sad i verandaens kurvestol og så ud over sin have. Få dage efter lukkede hun sine øjne – som blomsten lukker sig til, når solen går ned, og mørket sænker sig, før det gryer påny. Sådan ville hun dø, og sådan måtte hun dø, synes vi gamle elever, efter for sidste gang at have siddet i hendes stue og mødt hendes forunderligt klare, blå øjne.

✡

Hun var hwestjyde med HW. En Kaj Bom og andre, der gerne ser, at barndommens sproglige kolorit bevares, måtte glæde sig over hendes sprog. I skolen var hun efter os for vore flade a'er. Det hedder ha(r)ve, formanede hun, ikke hæve.

Det var ikke sådan, at hun mente, at det at være jyde var en kvalitetsbenævnelse. Vestjylland var blot hendes selvfølgelige rod. *Egnen* betød så meget for hende. En gang hørte jeg hende sige du til en ung studerende, hun netop havde udlejet et værelse til. „Er I allerede blevet dus?" spurgte jeg. „Det var vi med det samme," svarede hun og føjede til: „Jeg skal sige dig, vi er fra samme egn." Vi andre blev først dus med hende på hendes 80-årsdag. Da var vi en halv snes elever, der fik besked på at stryge De'et og frøkentitlen.

Hun havde vestjydens sans for penge. På intet tidspunkt i sit

liv brugte hun næppe mere end halvdelen af, hvad hun tjente. Egentlig *nærig* var hun ikke, men *karrig* – mest over for sig selv. Som 50-årig holdt hun op med at spise kød, vist nok fordi det bekom hende bedst, men det tiltalte hende også at nøjes med lidt kogte kartofler og gulerødder. Det udgjorde i 40 år hendes føde.

Om en onkel, der var bankdirektør på vestkysten, fortalte hun, at han hver dag så efter, om der var breve til den by, hvori han boede. Han ville have dem med sig, for at banken på den måde kunne nøjes med lokalportoen. Forskellen var dengang 2 øre.

✲

I Lyhne kro ved Varde voksede hun op. Det var dengang, de folkelige vækkelser nåede frem til sognene og omskabte almuen til et folk, som *Jørgen Bukdahl* siger – den store nyskabelse, der fulgte i de gudelige vækkelsers og 1864' spor. Hvad udadtil var tabt, skulle indad vindes og *blev* vundet – gennem højskoler, andelsbevægelse, hedeopdyrkning. Denne pionertid, hvor man for alvor troede på i morgen, var hendes baggrund. Kun fem år efter Dybbølslaget var hun født, og hun rakte på den måde tilbage over to verdenskrige og et århundredskifte til de dage, da det demokratiske Danmark blev til.

„Sidst jeg var i Ribe, hørte jeg *Bjørnson;* vi stod en flok unge piger og sang på hans trappe," sagde hun. *Riffelbevægelsen* havde også prentet sig i hendes bevidsthed. Det var dengang, råbet lød: Ned med Scavenius, Estrup og Ravn, og partiet Venstre for alvor var et venstreparti. Med liv og sjæl var hun med. Der sad et stykke af en republikaner i hende alle dage, og først under besættelsen var hun til at formå at hejse flaget på kongens fødselsdag.

Som 14-årig begyndte hun at undervise. En såkaldt vinterlærer manglede i sognet, og sognefogeden spurgte så, om hun ikke kunne træde til. „Det kan du godt klare," sagde han. Det ku'

hun også. Var vendingen ikke slidt, ville man sige, at hun var den fødte pædagog. Kærlighedens stærke arm var hendes middel, karakteren, ikke karaktererne, hendes ledetråd.

Fra da af fortsatte hun med at undervise, til hun blev 70, og havde denne ubønhørlige grænse ikke bremset hende, var hun blevet ved. Først det sidste års tid sneg alderdommen sig ind på hende.

Midt i en eksamensgal tid er det fornøjeligt at tænke på, at hun underviste i 56 år og formåede at føre masser af børn frem til en eksamen uden nogensinde selv at have taget en. Hun var på efterskole i Hejls som ung pige, og siden på et par andre ungdomsskoler og Statens lærerhøjskole, men hun sad aldrig på elevens plads ved det grønne bord.

Højskolen var *Morten Pontoppidans i Jørlunde.* De måneder, hun tilbragte her, blev retningsgivende for hendes liv. Jo ældre, hun blev, des oftere vendte hun tilbage til Morten Pontoppidan. Hvad hun hørte hos ham, gjorde et så stærkt indtryk på hendes bevægelige sind, at hun efter foredragene måtte ud i naturen for at være alene med sig selv. Gang på gang læste hun hans bøger, og som gammel gennempløjede hun møjsommeligt prof. *P. G. Lindhardts* mammutværk om Pontoppidan. Da hun havde læst 1. del, skrev hun til professoren og fortalte ham, hvad Morten Pontoppidan havde betydet for hende, og det glædede hende, at den ellers så hvasse professor svarede kærligt tilbage og siden brugte nogle af de oplysninger, hun havde sendt ham.

Da højskoleopholdet var forbi, vidste hun ikke, hvad hun skulle. Tag noget legemligt arbejde, rådede Pontoppidan, og så tog hun hjem til Lyhne kro og gik moderen til hånde. I den tid grundlagdes et for for den tid enestående godt og kammeratligt

forhold mellem mor og datter, der bestod, til moderen lukkede sine øjne. Moderen forstod, at datteren var en selvstændig natur og sagde gerne, når en afgørelse skulle træffes: „A tøws nu sådan og sådan, men tøws du noget andet, så gør du det."

Da hun mange år efter flyttede til Gentofte, fulgte moderen med og styrede hus. Den gamle bevarede livet igennem *evnen til at undres.* Det var hende en fryd at blive taget med til København og få lov til at køre i sporvogn. Hun sad strunk med en kappe om det hvide hår *og oplevede.* Datteren var naturligvis fortsat en lille pige for hende. Selv da hun som 60-årig skulle ud en aften alene, lød formaningen: „Pas nu o dit legem!"

Evnen til at undres var gået i arv. Det var ikke de store ting, der var afgørende, snarere de små. Havde hun en dag i en boghandel mødt en medhjælper, som havde forstået hende og sendte hende et smil, kunne hun gemme dette smil og varmes ved det i lange tider. Den livskloge professor *Sibberns* ord i „Gabrielis breve" om at vorde stille i sit sind for derved at høre den underfulde livsmusik, der toner overalt, havde hun erfaret som en virkelighed. På den måde kastede evigheden bestandig strejflys i hendes sind, undertiden så stærkt, at hun selvmodsigende, men sandt, kunne sige: „Tag vare på minutterne, for dette *er* evigheden."

Men også det grovere mod på livet havde hun. For ikke mange år tilbage tilrettelagde hun sine Københavner-besøg sådan, at hun på samme eftermiddag kunne nå to biografbesøg. Og for en kreds af damer læste hun den nyeste litteratur – ikke mindst de store amerikanere og svenskere var hun glad for. Så sent som i den sidste vinter, hun levede, læste hun alle sæsonens betydelige bøger.

✲

Fra hjemmet i Lyhne gik turen til Askov, hvor hun var i huset hos *H. Nutzhorn,* komponisten og højskolelæreren, men

havde rig lejlighed til at følge foredragene på højskolen. Hun benyttede denne lejlighed i rigt mål, og atter virkeliggjordes det gamle højskoleideal i mødet mellem lærerens evne og elevens trang. Det var *Ludvig Schrøder, Jakob Knudsen, Holger Begtrup* og *Poul la Cour,* hun hørte, og nu var hun ikke længere i tvivl om, at det var lærerinde, hun skulle være. Derfor rejste hun i halvfemsernes begyndelse til Vældegårds kvindeskole i Gentofte for at få oppudset sine kundskaber. Det var dengang en mindre skole med et aftægtshus, hvor gamle *Vilhelm Birkedal* boede. Blandt lærerkræfterne var frøken *A. Sidenius,* der siden startede sin egen skole i Gentofte, og *Marie Mørk,* kendt fra sin skole i Hillerød.

I Randers begyndte hun sin lærergerning for alvor, og snart stod hun i spidsen for sin egen private skole. Helbredshensyn tvang hende til at sælge den, og efter en tid på Østersøgades gymnasium kom hun til frøken Sidenius' skole for til sidst at afslutte sin gerning ved en af Gentofte kommunes store skoler.

*

Det er ikke for meget sagt, at hun elskede sin gerning. Jeg ser hende stå foran katederet, med det furede ansigt – det er nogle mærkelige streger, du har i kinderne, sagde de mindste – og med sine store, knoglede hænder foldet foran sig og bede Fadervor med jysk tonefald. Bagefter gik vi i gang med geografien, som var hendes yndlingsfag. Efter principper, som først senere er slået igennem, klippede og klæbede vi i vore små samlermapper – og havde det herligt.

Det var svært for hende at sige skolen farvel, men hun gik ikke ind i en stille pensionisttilværelse. Hendes hus blev omdannet til en lille højskole, hvor unge og ældre bestandig gik ud og ind. Hun læste op for gamle i kirkekrypter eller hos Kirsten Lauritzens kredse på Scherfigsvej, hun besøgte gamle elever,

eller de kom til hende for at diskutere tidens problemer eller få råd, nogle som bedstefædre med børnebørn ved hånden. Til jul og fødselsdag hobede blomster og breve sig op. Hun var forstående, men ikke kritikløs, og *samtidig* i problemer og tid på en forunderlig måde. Hun følte sig ikke gammel, men levede med i tiden og roste aldrig fortiden på nutidens bekostning.

Få år før hun døde, læste hun nogle kronikker af professor *Hjalmar Helweg* og blev så glad for dem, at hun sendte professoren dette brev:

– Jeg *må* skrive til Dem, jeg går nemlig og bærer på en stor tak til Dem ... Jeg er gammel af år, næsten 86, men ikke af sind. Som ung læste jeg „Gabrielis' breve", og netop den om livsmusikken har jeg husket til denne dag, og det har haft stor betydning for mig gennem hele livet. Som 17-årig ung pige var jeg på højskole hos Morten Pontoppidan, og der fik jeg for første gang øjet opladt for at samle glæder ind både i naturen og i menneskelivet. Tillige skylder jeg ham uendelig meget for hans stærke påvirkning i retning af ikke at give tabt, når vi står over for livets vanskeligheder. Aldrig fortvivle, sæt hælene hårdt mod jorden, gå på igen, det var det, han gav os med ud i livet.

Jeg har været lærerinde, til jeg blev 70, og jeg har elsket min gerning.

Alt ialt, jeg *har* været og *er et* taknemmeligt og lykkeligt menneske. Endnu en gang tak..."

Et taknemmeligt og lykkeligt menneske – hvorfor var hun det? Jeg tør ikke sige, det var fordi, hun var *Kristus-grebet* fra sin ungdom, det er rigtigt, gik ind imellem i kirke og hørte ellers radiogudstjenesten, men hun var ikke meget ortodoks. Hendes redelighedskrav, der var grundstrengen i hendes karakter, havde gjort hende fremmed for megen officiel kirkelighed og også enkelte dogmer. Hun var lidt af en unitar og vedgik det gerne, omend hun smilede, når jeg drillende sagde, at hun åndeligt talt var en krydsning mellem *Pontoppidan, Olfert Ricard* (som hun så

op til og havde hørt meget) og *Thorvald Kierkegaard* fra Det frie Kirkesamfund.

Men hun *havde* et punkt uden for sig selv, hvorfra hun bevægede sin verden. Måske kommer man sandheden nærmest ved at sige, at det var en albert-schweitzersk ærefrygt for livet. Men lad os ikke diskutere det. *Ej at synes, men at være,* skrev hun i poesibøgerne. Livet, ikke læren, var det afgørende for hende.

✲

Igennem flere år hang en stor forgyldt julestjerne i hendes forstue. I sin opholdsstue havde hun ladet loftet male himmelblåt.

På den måde levede hun sit liv under åben himmel – med udsigt til stjernerne. Når man sad i hendes lille stue med de mange blomster, fotografier af gamle elever, fine håndarbejder og Elisabeth Bergstrand Poulsen-billeder på væggene, syntes man, at alt åndede harmoni, og *Grundtvigs* ord tonede frem i sindet.

Og når de som sne er hvide,
finest frugt ved vintertide
bærer de for Gud.

Så var stuen ikke lille længere, væggene udvidede sig, og Vor Herres blå himmel hvælvede sig over den.

Og just sådan vil vi gamle elever mindes hende – som den, der med sin personligheds renhed og sin ydmyghed over for livet førte os ud over vort eget jeg, derud hvor næsten venter og der er udsyn til de evige stjerner.

FOLKESIND OG FOLKESKIK I VESTJYLLAND

Af J. Carl Christensen.

Nedenstående artikel stod i juleskriftet „Maagen" i 1944, hvorfra det bringes med tilladelse af dagbladet „Vestkysten".

Selv om Jylland ikke er ret stor, er der dog betydelig forskel ikke alene på landets beskaffenhed i de forskellige egne, men også på beboernes tænke- og levemåde. Ikke at tale om forskellen mellem Jylland og Øerne og jyderne og øernes folk.

Men også indenfor selve Jylland er der som sagt stor forskel på de forskellige egne og deres befolkning. Vi har vendelboer, thyboer, sallingboer, randers-jyder, skovbo-jyder, vestjyder og adskillige flere; alle har de deres ejendommeligheder og særpræg, som skiller dem fra hinanden på flere måder.

Hvad jeg især her vil skrive om, er vestjyderne, min fødeegns folk, blandt hvilke jeg er vokset op og har levet omtrent de første 40 år af mit liv.

Allerede historikeren Erik Pontoppidan, som skrev værket „Danske Altlas", der udkom nogle år efter forfatterens død, nemlig 1768, har bemærket, at vestjyderne i mangt og meget adskiller sig fra flere andre egnes beboere i Jylland. Pontoppidan skriver bl. a. således: „Som folkene på vesterkanten af Jylland ved den kolde og skarpe luft ere friske og hårdføre, så ere de og til største delen store og anseelige. Ved hverken for streng eller lemfældig omgang ere disse jyske bønder lette at styre; men synes de, at de fornærmes ere de hævngjerrige og hastige, dog

varer det ikke længe. Af naturen ere de oplagte til at handle, ere meget for at rejse og tjene noget andetsteds, men dog når de have tjent noget, ere de meget for at komme hjem igen til deres fædreland. Imod fremmede ere de meget venlige og gør sig en ære af at gjøre dem tilgode med, hvad de have. I klædedragt ere de tarvelige. De fleste fabrikerer selv ved deres kvinders duelighed deres linned og vadmel.

Kvindekønnet ere næsten alle af god skabning og arbejdsomme, går snart alle med stribet, hjemmevævet tøj, vadmel og linned, som de selv forfærdiger. Et kramlærreds halstørklæde og en statelig hue ere de meget for.

De går næsten alle med træsko, uden når de ere i kirken, da bruger de tøfler og lade træskoene stå udenfor. De ere af naturen stærke, hurtige og tro, have stor lyst til i deres unge år at tjene i Københavnen eller købstæderne, ja og i Holsten eller Holland, for at lære og tjene noget, men de kommer dog gerne til deres hjemstavn igen, om de der kunne gifte sig til deres fordel".

Det er interessant at se, hvor denne gamle beretning, der er skrevet for henved to hundrede år siden, i mange punkter passer den dag i dag. Pontoppidan har haft en god iagtagelsesevne og forstået at fæstne sine indtryk på papiret.

Vestjyderne har altid været folk af få ord; de udtaler sig sjældent i lange og malende vendinger, som f. eks. fynboerne. Vil de bekræfte et eller andet, nøjes de som oftest med at sige på det jyske „De trower a nok", eller „De ska ves nok pas".

Vestjyderne har altid haft ord for, at de siger ikke mere, end hvad de til enhver tid kan „stå ved".

En anden ting sagde man om dem forhen: De lånte aldrig flere penge, end de var helt sikre på, de kunne betale dem tilbage igen.

Man ville gerne i andre egne af landet forhen sige om vestjyderne, at de var nærige og påholdne; men var det egentlig så

mærkeligt, om det var tilfældet?" Udgifterne til skatter og afgifter og penge i det hele taget skulle vristes ud af den magre jord; der skulle passes på. Skilling skulle lægges til skilling, før der kunne blive en daler ud af det. Således gik det slægtled efter slægtled, så det var slet ikke så underligt, om de vestjydske Hedebønder syntes at være noget påholdne. Det var simpelthen en følge af de trange og tarvelige kår, hvorunder de levede. Det blev dem indprentet som børn, at de skulle være sparsommelige, og så blev det ved at følge dem.

Et gammelt ord siger om vestjyderne, at de kunne sidde på en kampesten og samle penge. Det skulle jo forstås sådan, at dér hvor andre mennesker ingen indtægter kunne få ud af det, dér kunne vestjyden godt træffe til at få en skilling tilovers.

Der er også blevet sagt, at når en vestjysk karl og en pige fra østeregnen kom sammen, så blev de rige. Dette når vestjydens tarvelighed og nøjsomhed mødtes med østjydens arbejdsdygtighed, så ville arbejdet give et godt udbytte.

Man har andetsteds fra villet beskylde vestjyderne for, at de har haft noget snævert syn og næret standsfordomme; men er det egentlig så mærkeligt, om dette i nogen grad var tilfældet? Folk voksede op i det ensomme lille hjem, så ikke andre fremmede mennesker end de få naboer, og mødtes, mens tiden gik, i de samme få og små interesser. Det lyder nok underligt i vore dage, men sandt er det, at der forhen kunne findes kvinder i Vestjyllands afsides hedeegne, som aldrig i deres liv nåede at se en købstads røde mure og tage. Under disse forhold var det ikke så underligt, om mange landsbyfolk kom til at se lidt skeptisk til bybefolkningen. Det var især embedsmændene i købstaden, som bønderne så ondt til. Efter den almindelige mening ude på landet, havde disse ikke noget højere ønske end at genere og håne bondebefolkningen, når de på nogen måde kunne komme af sted med det.

Meget bedre var det ikke med krambodsvendene hos købstadens

købmænd. De var jo nødt til for forretningens skyld at tage sig lidt i agt, men også de ville gerne le lidt ad bøndernes vaner og deres gøren og laden. Værst var det måske, når lægen en enkelt gang blev kaldt ud på landet. Dette skete jo næsten aldrig, før et menneske var så dødssygt, at man kunne frygte, at det kunne dø, hvad time det skulle være. Den gamle, brøsige distriktslæge, som måske havde siddet i en stiv og umagelig vogn i timevis, var gnaven, når han endelig nåede frem til bestemmelsesstedet, og bedre blev det ikke, når han kom ind og så den dødssyge patient, som burde have haft lægehjælp for flere dage siden, og så de elendige hygiejniske forhold, som rådede i de gamle bondehjem. Doktoren rasede og skældte ud. Patienten trak ulddynen op over ørerne, kvinder og børn for i krogene, og alle drog et lettelsens suk, når bussemanden var skumplet af sted igen. Var det nu så underligt, om landsbyfolk under disse forhold kom til at se noget skeptisk til bybefolkningen i almindelighed?

Ikke så lidt af bøndernes uvilje mod de såkaldte „fine folk" bundede i forfædrenes trællen under strenge herremænd og deres ikke mindre strenge tjenere; for selv om det næppe passer, alt hvad forskellige forfattere gennem tiderne har skildret om de stakkels bønders usle kår under stavnsbånd og vornedskab, så var det jo dog ikke så lidt af en slavetilværelse, som ikke undlod at sætte sit præg på bondebefolkningen længe efter, at disse tilstande var opløst.

Det må dog her bemærkes, at de vestjyske bønder sikkert aldrig blev så forkuede under herremandsvælden som deres fæller mange andre steder i landet. Noget skyldtes det vel, at der herude var længere mellem herregårdene end mange andre steder i landet. En del af slaveforholdet rådede der dog sikkert længe, ligesåvel som andre steder i landet.

En ting, man også har sagt om vestjyderne forhen, var deres mangel på oplysning og kundskaber, og det er sikkert ikke uden grund. Men hvordan skulle oplysning og boglig viden kunne

trænge ud til de få og som oftest langt fra hinanden liggende bondehjem?

En lidenskab har vestjyderne altid haft: handelen. Er der noget, som kan bringe de ellers så stilfærdige og rolige folk i fyr og flamme, så er det, når der øjnes lejlighed til en god handel, eller når der bare er mulighed for at komme med til en sådan som mægler eller endda blot som tilhører. Børnene handlede i skolen med blyanter og grifler, og hvad andet, der kunne „være handel i". Karlene handlede om piber og ure og meget andet. Når de blev noget ældre, drog de opad det slesvigske, hvor de købte alenvarer, bånd, tråd og knapper, smuglede varerne over toldgrænsen og solgte derefter rundt omkring på landet i det nordlige Jylland. Havde en karl tjent sig nogle penge ved denne handel, ville han begynde på noget større; det blev som oftest studehandelen.

Denne gik for sig på den måde, at handelsmændene drog op til det nordlige Jylland, hvor de købte stude. Når en mand havde fået købt en passende drift sammen, drog han ned gennem Jylland med dem til de store markeder i Holsten. Det var sikkert ikke så få vestjyske bønderkarle, som tjente en smuk formue ved studehandelen, så de, når tiden var inde, kunne købe sig en god gård på hjemegnen og, hvad der var det bedste, kunne udbetale købesummen kontant – noget, som desværre er ret sjældent, når en ung mand i vore dage skal købe sig en ejendom.

Denne, vore forfædres store handel, kunne jo nok give anledning til en videre omtale, men pladsen tillader det ikke, og der findes jo også adskillig litteratur om emnet, let tilgængelig for dem, der vil vide mere herom.

En ting, vi ikke må glemme, er vestjydernes store gæstfrihed, og det ikke alene mod deres egne, men også mod fremmede. De arbejdsløse og andre af landevejens farende svende kan tale med herom. Når de mange andre steder i landet bliver set ilde til og måske rent ud bliver jaget ud af gården, vil de næsten altid

blive budt en bid brød, et krus mælk eller lignende ude ved den afsides liggende vestjyske gård. Således var det i hvert fald forhen. De farende folk er vel ikke nu alle lige gode, så det er vel menneskeligt, om de ikke alle steder får så god en modtagelse, som deres fæller fik for et halvt hundrede år eller så siden.

En lille spøg, måske til tider lidt grovkornet, har vestjyderne altid yndet, og den sidder som oftest godt gemt bag en gravalvorlig mine, så den fremmede absolut ikke aner, hvad han kan have i vente. En vittighed så lun og træffende, som om det var en københavnsk revueforfatter, der havde sagt den, kan man godt høre af en vestjysk bondes mund, og det virker netop i høj grad slående, når den ellers gravalvorlige mand siger en morsomhed.

I gamle dage, da skrædderne gik rundt fra gård til gård og syede, var folk slemme til at lade deres vid gå ud over disse håndværkere. Måske var det ofte skrædderens egen skyld; de ville gerne gælde for at være i besiddelse af mere kultur og viden end de almindelige bønder, og sligt tåltes ikke. Jeg skal gengive et par af de folkevittigheder, som er blevet sagt om de stakkels skræddere.

– Det er ikke et menneske, det er kun en skrædder, sagde man.

– Skræddersvend koster ti daler pundet.

– Stille plage, sa' skrædderen til sine høns.

– Skæmt med din ligemand, som skrædderen gør det med sin so.

Der er mange, mange andre, som er blevet sagt for at gøre sig lystige over skrædderne.

Men vestjyderne har ladet bondelunet spille ved alle mulige lejligheder, hvor en morsomhed kunne anbringes. Her skal kun anføres et par småanekdoter, som jeg har hørt fortælle ude på landet:

En kone havde fået sin anden mand begravet. Efter begravelsen sagde præsten til hende: De synes ikke at være så bedrøvet i dag, Maren, som den dag deres første mand blev begravet.

– Å nej, hr. pastor, a skal sej Dem, en vænner sej jo teet, var Marens svar.

Eller denne lille historie:

En mand var meget syg, men en dag syntes han dog, at han kunne nok spise en smule, og spurgte sin kone, om hun ikke godt ville slagte en af de gamle høns, de havde gående og koge lidt suppe til ham.

– Er du da tåvele Kræsten, svarede konen, vi hår jo et mier end fem gammel høns, de er li hva vi får brug for te di begravels.

Nogle vil måske sige, at slige krøniker er lidt grovkornede, men det er, som den gamle folkemindesamler Evald Tang Kristensen sagde: Sådan er folkelunet.

Der kunne fortælles meget, meget mere om de vestjyske bønder i ældre tid, især den tid, der ligger et par menneskealdre eller så tilbage, for det er jo især den tid, jeg har villet fortælle lidt om. Tid og plads tillader ikke ret meget mere. Jeg vil derfor tillade mig at afslutte denne del med et citat af, hvad folkemindesamleren Jens Kamp i sin tid skrev: Især for vestjyden, der i sprog, sæd og skik er så nær beslægtet med sønderjyden, står endnu Sønderjylland som „det forjættede land", der er en guds velsignelse af dejlig kvæg og store tepuncher. Videre skriver Jens Kamp: Jeg talte engang med en meget gammel vestjysk bonde, som i sine yngre år havde drevet kvæghandel i Holsten. Han havde kun et ønske tilbage endnu for livet, nemlig endnu en gang at komme til marsken, stå på diget og se ud over de grønne fenner med dejligt kvæg; sådan havde han set det i sine unge dage, og mage til syn havde han aldrig set.

I årene efter krigen 1864 oprandt jo for hele Danmark en ny tid, og alle de nye bevægelser kunne ikke andet end sætte deres præg på folket. Vestjylland som hidtil havde stået langt tilbage for det øvrige land, var måske den landsdel, som gik stærkest frem med alt det nye. Først og fremmest må vi her nævne

højskolebevægelsen; det var jo især efter krigen, at denne slog stærkt igennem. Den første højskole var allerede oprettet 1844 i Rødding, men flyttedes i 1864 til Askov. Denne skole har gennem årene udviklet sig til at blive landets betydeligste folkehøjskole. Det er dog ikke især den vestjyske ungdom, som har besøgt Askov Højskole. Et meget stort antal unge karle og piger er i årenes løb draget på højskole, men de er fortrinsvis draget til østjylland eller øerne. Når de nu endelig fandt lejlighed til at komme ud fra det daglige arbejde på hjemegnen, så ville de se andre egne af landet og prøve på at komme sammen med fremmede mennesker.

Der blev forsøgt på at oprette højskoler flere steder i vestjylland, i Janderup vest for Varde, i Ølgod nogle mil længere mod nord. Også i Esbjerg eller som det dengang var i Jerne prøvedes der på at få en højskole i gang, men heller ikke her ville det lykkes. Bygningen står endnu; men det er mange år siden, den blev brugt som højskole. Med undtagelse af Askov er alle de i det vestlige Jylland oprettede højskoler sygnet hen. Vestjyderne ville ikke tage på hjemegnens skoler, og andre egnes unge havde hørt så meget fortælle om vesteregnens øde og barskhed, så de skulle vel vogte sig for at komme der.

Hvor meget højskolebevægelsen har betydet for befolkningen i vestjylland, er ikke let at afgøre, men en ting er sikkert: Efter at mange unge havde været et halvt års tid på højskole, har kundskabstrangen givet sig stærkere udslag ude på landet.

I VESTJYSK NATUR

Af Ulf Gudmundsen, Nordby, Fanø.

Strandbred
Solen bleg og fjern
Stranden atter øde
Kun ravsamlersken
og de evige måger
påskønner havet nu
Bølgerne vokset
sliber mod kysten
i grågrøn vildskab

Himlen ændres hastigt
En gummihandske
griber om sand
i orange protest
En oliedræbt and
vinker med vingen
og blæsten samler
sommerens papir
bag glemte hoteller

Oktober
Bladenes oblater
synker til bunds
i birkeskoven

Vissenheden
sammenblæses rykvis
i græsset bag muren
Fugten tegner sørgerande
omkring mospletterne
Droslen er
næsten usynlig

Trækfuglemorgen
Øjets vandring
gennem riffelgang
til himmelrummet
Trækfuglemorgen
Ændernes kile
Kobbersneppers
endelige opbrud
Ubekvem afventen
skærmet af marehalm
og minder i beton
Geværkolde hænder
værner tredie
usikre tændstik
Så skydes
billederne sammen
bag pigtrådens
rustne spiraler.

Vintertime
Kragen en kreds
over markers
hvide kvadrater
glidende gråsort
grafisk perfekt
som harernes
spor i sneen

Du er alene
billedet her
og skriget er
dit og fuglens

BREV FRA THAILAND

Af agronom Aage Sørensen, Hodde.

Det er en spændende oplevelse at rejse med flyver fra Danmark til Thailand. For hver ny lufthavn møder man nye folkeslag og sprog, og man har ligesom en følelse af ikke rigtig at kunne følge med. Verden synes både stor og lille på samme tid. De mange skiftende oplevelser under rejsen har medført, at man er mæt af indtryk, når man når Bangkok, Thailands hovedstad, men også, at man ligesom er forberedt på at møde det ukendte og fremmedartede – og man gør det.

Det første, der gør indtryk, når man forlader maskinen, er nok temperaturen. Det er som at træde ud i en mærkelig dyne af varme og fugtighed. Det gode danske sommertøj klæber til kroppen, og man har det rigtig skidt. Men man vænner sig efterhånden nogenlunde til varmen.

De fleste tilrejsendes indtryk af Thailand er nok dannet i Bangkok. Det er en hektisk storby, der ligesom ligger der i tropevarmen og gisper efter en frisk brise, der kunne bringe lidt kølighed. Med dens mange særprægede orientalske templer, det travle liv på floden og i kanalerne, de gamle kinesiske handelskvarterer side om side med moderne supermarkeder og japanske stormagasiner, udgør den et mangfoldigt og broget skue og er et fortræffeligt turistmål. I de senere år har flere og flere opdaget det.

Men Bangkok er et, og det egentlige Thailand noget andet. Vil man opleve Thailand, som det var, og som det for en stor del af landet er endnu, må man væk fra storbyerne og de få store hovedveje, langs hvilke udviklingen er gået meget hurtig, og det mere moderne Thailand ligesom titter frem. Man skal ud i landsbyerne, hvor livet stadig leves, som det har været levet i århundreder, omend moderne ting som transistorradioer, coca-

colaer og enkelte traktorer nu også har holdt deres indtog der

Det er betegnende for de thailandske landsbyer, at de alle ligner hinanden, i al fald er det svært for en udefrakommende at få øje på væsentlige forskelle. Den samme udførelse af husene går igen fra landsby til landsby. De er næsten alle bygget på pæle, og bambus- eller palmebladsmåtter er anvendt som vægmateriale. Taget er af flettet græs eller palmeblade, dog ses dette materiale nu ofte erstattet med zinkplader. Beboelsens indretning er typisk for alle huse, uanset om de bebos af rige eller fattige. Huset består af et stort centralt rum og enkelte små og simple soverum. Gulvene er af træplanker eller blot bambusstænger, der slutter dårligt til hinanden. Møblerne er få og simple, da næsten alting foregår på gulvet. Man sidder der, man spiser der, og tit sover man der også, kun med en bambusmåtte som underlag. Madlavningen foregår i reglen over et trækulsfyr i det store rum, eller ude i det frie, men særskilte køkkener findes dog hos mere velstående familier. Under husene opbevares redskaber af forskellig art, og de husdyr, man har, holder også til der. Det kan være vandbøfler, trækokser eller grise, hunde og høns. Familiens velstand kommer til udtryk, ved huset, de bebor. I gammel tid byggede de mere velstående deres huse af teaktræ. Som følge af teaktræets eksport og en ofte planløs nedhugst i skovene, er teaktræet nu så højt i pris, at kun de færreste formår at bruge det til byggemateriale. Man nøjes nu med at markere sin velstand ved at indsætte en teaktræsdør eller -vinduer, eller huset udstyres måske med smukt udskårne teaktræsgavle.

De fleste landsbyer ligger placeret ved floderne eller ved de små tilløb til disse, og rundt omkring byen ligger bøndernes rismarker. Landsbyens placering ved floderne tjener to formål: Som transportvej giver floden forbindelse til omverdenen, og også byens forsyning med vand kan ske derfra.

Iøvrigt har thailænderne gennem århundreder måttet lære, at vand til vanding var nødvendig for at komme igennem en ofte

seks til syv måneder lang tørtid uden vækst på markerne. Hvor der ved opdæmning af et lille vandløb var mulighed for at lave en lille dam, var der i regelen også mulighed for at vande et lille areal til dyrkning af grøntsager, frugt og måske endog til at tage en ekstra afgrøde af ris. I det hele taget spiller vandet og risen en stor rolle i thailændernes liv, og mange af deres buddhistiske højtider og ceremonier omfatter netop disse to ting. På en måde kan man sammenligne deres afhængighed af vandet med de gamle nordboeres afhængighed af ilden. De var begge midlet, hvorved man overlevede henholdsvis tørtiden og vinteren. I de allerfattigste og mest afsides beliggende egne i Thailand har vandet tildels stadig denne rolle.

Risens betydning i Thailand er overordentlig stor. Den udgør hovedbestanddelen af alle måltider hos både rig og fattig, og den er ydermere landets vigtigste eksportvare. Den dyrkes overalt i Thailand, men dog først og fremmest på de store flodsletter i det centrale Thailand. Metoderne i risdyrkningen er i udstrakt grad de gamle; risbonden pløjer, sår, planter og høster sin ris, som hans forfædre har gjort og med den samme trækkraft og de samme redskaber, vandbøffelen og trækploven. Tærskningen foregår ved, at man lader vandbøflerne vandre rundt i risstakken, og risen renses for avner ved, at kvinderne med håndkraft og ved brug af bambusbakker „kaster" den for vinden. Arbejdet i rismarkerne er en opgave for hele familien, og ofte hjælper naboer og familie hinanden dermed. Den thailandske bonde omfatter risen med respekt og ærbødighed. Selv om den mere moderne risbonde vel nok først og fremmest sætter sin lid til de mere moderne dyrkningsmetoder og -midler, er megen overtro stadig knyttet til risens dyrkning. Man betragter risen som et levende væsen, der tænker, føler og lever. Man taler om, at risen bliver drægtig, når den sætter kærner, og riskærnerne er børn af risens ånd. Rismarkens forskellige udviklingstrin markeres tit ved forskellige ceremonier. Man ofrer til markens ånd, før marken

pløjes, måske ved at rejse et lille åndealter i markens midte, og føde og forskelligt andet bringes dertil. Senere, når marken er behandlet og tilsået, ofres der igen, men nu til risguden. Føde, blomster, tobak eller lignende ting bliver pakket ind i et grønt bananblad og lagt i et hjørne af marken som et offer. Der ofres igen, når risen sætter kærner, og små flag placeres rundt om marken for at fortælle, at risen nu er drægtig og derfor ikke må forstyrres.

I maj, før arbejdet i rismarkerne begynder, afholdes stadig den store pløjeceremoni i Bangkok under overværelse af kongen bl. a. Ceremonien er præget af mange ritualer og optrin, hvis udfald alle tillægges betydning med henblik på den forestående vækstsæson. Dagen forud for ceremonien bringes planter og frø af de vigtigste afgrøder til hovedtemplet, hvor munkene messer over dem og velsigner dem. Under selve ceremonien pløjes der med en forgyldt plov trukket af et par hvide hellige okser. Bagefter går sædemanden, som er udnævnt af kongen, og sår risen, der er velsignet af munkene. Efter pløjningen bliver forskellige afgrøder sat frem for okserne, og de vil så æde af den eller de afgrøder, der vil gro bedst i den kommende regntid. Ceremonien er en ældgammel skik, der, selv om den ikke tillægges samme store betydning som tidligere, stadig følges med overvældende opmærksomhed fra hele landet. Den er et pragtopbud af smukke orientalske dragter og klæder og præget af mystik. Ved dens afslutning uddeles små poser indeholdende lidt af den velsignede ris, som bønderne så kan bringe hjem og strø ud på deres egne marker. Munkenes velsignelse vil da brede sig til det øvrige korn.

I landsbyerne begynder dagen sædvanligvis imellem klokken fem og halvseks om morgenen. Da står kvinderne op og sætter ild under trækulsfyret. De koger derefter ris til familiens morgenmad, og til munkene fra templet i landsbyen. Derefter vil de gå til floden og tage deres bad, før de går hjem og tilbereder resten

af familiens morgenmåltid. Efter seks står mændene og børnene op. Børnene går straks igang med de daglige pligter, som at sørge for at dyrene fodres og hente vand til husholdningen fra floden. Mændene sørger imidlertid for at få orden på de markredskaber, de skal bruge i løbet af dagen, eller ordner måske deres fiskenet og jagtredskaber. Ved syvtiden spiser hele familien morgenmad sammen, efter at de forbivandrende munke har fået deres madskåle fyldte, og der er ofret til husbuddhaen. Efter måltidet går hver især igang med dagens arbejde, mændene til markerne, børnene til skolen, og kvinderne går igen til floden for at vaske op og vaske familiens tøj. På bestemte dage i ugen går de til markedet for at købe ind til husholdningen, men lader aldrig huset stå tomt. Der vil altid være mindst et familiemedlem hjemme for at tage vare på eventuelle små børn, sørge for at der bliver malet ris på håndkværnen, stryge og reparere familiens tøj og tage imod eventuelle fremmede.

Et tilsvarende måltid som om morgenen serveres igen ved halvtolvtiden. Mændene vender da hjem fra deres arbejde, og børnene kommer hjem fra skolen. Efter måltidet sendes børnene igen til skolen, og de øvrige medlemmer af familien tager et hvil under den værste middagsvarme. Eftermiddagens arbejde slutter ved femtiden. Da er alle familiens medlemmer igen forsamlet ved huset, dyrene er taget ind og fodret, og man forbereder sig til aftensmåltidet og natten. Normalt er aftensmåltidet, der igen består af ris plus lidt kød, fisk og grøntsager og eventuelt suppe, overstået ved syvtiden. Petroleumslampen bliver nu tændt, og familien hygger sig sammen, og måske er naboen på besøg. Ved ni-tiden slukkes alle lamper, og familien går til ro, og hele landsbyen ligger mørk og stille hen til næste dags morgen. Kun cikadernes sang og frøernes kvækken ved floden høres i natten.

Familielivet er udpræget i Thailand. Ofte består familien af tre til fire generationer, der alle føler sig stærkt knyttet til hinanden. Der udvises stor respekt og ærbødighed for familiens

ældste, de tages med på familieråd, og deres mening er afgørende og vigtig. Alle medvirker til at opretholde hjemmets økonomi, og eventuelle udearbejdende børn støtter familien økonomisk, hvis de kan. Ofte anbringes børn fra dårligt stillede familier hos slægtninge, som har bedre råd til at sørge for deres opdragelse og skolegang.

Familien modtager gerne besøg, og som ingen andre forstår thailænderne at vise deres gæstfrihed. I ord og gerning formår selv den fattigste mand i sin simple stråhytte at være gæstfri og byde en fremmed velkommen, så man hurtig føler sig hjemme og kommer i kontakt med husets beboere. Der er en smittende fortællerglæde og en sans for humor, man som dansk må nikke genkendende til. Man opdager, at de i mange henseender er optaget af de samme ting, som vi selv er optaget af i vores dagligdag. Man glæder sig over de samme ting og har de samme sorger og bekymringer. Det er først og fremmest børnenes og familiens anliggender, der optager dem, men også landsbyens ve og vel ligger dem stærkt på sinde. Fremskridt, der målt med vores målestok kan synes små og beskedne, fylder dem med glæde og alle indvies deri. Man oplever en følelse af, at trods store forskelle i levevilkår og livsopfattelse og trods mærkelige skikke, som man ikke forstår, er det alligevel noget velkendt, man møder. Har man oplevet det samme i Danmark? – Forskellen er måske alligevel ikke så stor.

DA VARDE VAR BESAT I 1864

Af P. Friis, Varde.

Den 13. marts 1864 var en søndag.

I Varde var der søndagsfredeligt. Man drøftede vel krigen, men den var dog på nogen afstand selv om der af og til i de foregående dage havde været en fjendtlig rytter gennem byen.

Midt på eftermiddagen blev søndagsfreden imidlertid brudt på en meget ubehagelig måde.

Det var en tysk deling, som kom kørende sydfra. Den bestod af 24 mand under kommando af premierløjtnant v. Boltzig ved Elisabethgarden, som i Brørup havde rekvireret vogne til kørselen til Varde.

Straks efter at være kommet over broen i Varde besatte tyskerne toldbygningen.

På toldboden befandt toldinspektøren, major Castonier, og oppebørselskontrolløren Godskesen sig. Sidstnævnte har nedskrevet, hvad der skete, gengivet i Historisk Samfunds årborg 1907 af etatsrådsinde S. Godskesen, København.

Til stede på kontoret var også major Castoniers søn Daniello. Han stod ved vinduet og så tyskernes indtog og råbte: Far, nu kommer tyskerne.

Godskesen foer over i oppebørselskontoret på den anden side gangen, åbnede kassen, stak sedlerne i sin overfrakke og stak en pose med sølvet ind under sofaen. Han nåede tilbage til majoren, inden den tyske løjtnant og hans soldater med opplantede bajonetter nåede op til kontoret på 1. sal og forlangte toldkassen og pakhusgodset udleveret.

Pakhusgodset var taget hjem, så pakhuset var tomt. Det var pengekassen også, idet Godskesen fortalte, at pengene var afsendt med posten.

Så blev der sat vagt ved toldboden, og løjtnanten drog med

resten af soldaterne op i byen. Om hvad der videre skete skal berettes med Godskesens egne ord.

Da jeg var forvisset om, at ingen af vagtholdet forstod dansk, kunne jeg i en ganske ligegyldig tone anmode majoren Castonier om at tilbyde mandskabet en snaps, som jeg ville hente i byen. Majoren, der forstod hensigten, gottede sig derved, han rømmede og vred sig kosteligt, idet han henkastede, at en snaps ville være herlig i dette råkolde vejr. – Vagten sluttede sig enstemmigt til hans mening, og som en villig sjæl tilbød jeg at gøre udvej. Jeg tog overfrakken på, og under vagtmandskabets erkendtlige og vellige nikken forlod jeg toldboden, stilende i løb til min hustrus gamle tante, der fik en lille forskrækkelse, men dog hurtigt fattede stillingen og gemte pengene.

I boden blev svenden megen forlegen, da jeg forlangte brændevin, og han troede halvt om halvt, at jeg ville drive gæk med ham, indtil købmanden selv kom til og gav mig en flaske brændevin, med hvilken jeg nåede tilbage til toldboden, inden mandskabet skulle stå til ansvar for fuglene, det havde sluppet løs. Brændevinen blev nydt ved velbehag af soldaterne, der havde forladt Kolding om formiddagen og havde kørt uafbrudt den hele dag.

Da løjtnant Boltzig kort efter vendte tilbage, var han meget ophidset. Posthuset havde ingen penge modtaget. Kontrolløren forklarede, at budet måske havde set tyskerne og så bragt pengene i sikkerhed. Det gjorde løjtnanten endnu mere ophidset. Han erklærede kontrolløren for fange, men major Castonier kunne gå indtil videre.

Løjtnanten havde imidlertid travlt. Han og det mandskab, som ikke bevogtede toldboden, tog ind på gæstgivergården – og rekvirerede bøf med en halv flaske vin pr. mand – uden dog at betale. Gennem byfogden blev der rekvireret befordring til styrkens tilbagerejse til Kolding.

Det var også tilfældet for kontrollør Godskesens vedkom-

mende. Han blev ved 7-tiden om aftenen afhentet på toldboden og havde ikke kunnet sætte sig i forbindelse med sin familie, der boede på Fanø, og i flere dage var i uvished om hans skæbne.

Opholdet i Kolding blev dog – i denne omgang – kun af kort varighed. Efter nogle dages forløb blev Godskesen ført sydpå. Men da man kom til Flensborg, opdagedes det, at han var blevet forvekslet med en anden fange, og for at dække over fadæsen, gav den derværende kommandant ham et pas, så han kunne rejse hjem.

Toldindspektøren må jeg imidlertid ofre nogle linjer på, før vi går videre.

Toldinspektøren var søn af oberst Castonier, der havde været fortchef ved det danske militær i Dansk Vestindien. Sønnen kom også ind i militæret. Han gjorde tjeneste i Fredericia, og som ung løjtnant blev han toldinspektør for distriktet Hjerting, Fanø og Varde. Toldstedet var da i Hjerting, blev senere flyttet tilbage til Varde. Castonier fik en udnævnelse som kaptajn og som kammerjunker, hvilket formentlig skyldtes hans nære forbindelse med kronprins Frederik, der også havde været i Fredericia.

Der er en lille historie om Castonier, der på det tidspunkt, som foran er omtalt i Varde, var avanceret til major og altså toldforvalter eller som det hed toldinspektør i Varde. –

Det var i begyndelsen af fyrrerne, da Castonier var i Hjerting. Grev v. Sponneck var da stiftamtmand i Ribe. Han havde været på embedsforretninger nord for Varde, og da han var på vej hjem, standsede han op hos gæstgiver Aastrup ved Nørreport. Her var byens embedsmænd og borgerskab samlet til fest i anledning af Chr. VIII's fødselsdag. Stiftamtmanden lod sig overtale til at deltage i festen, og det var naturligvis en stor ære for gæsterne, blandt hvilke også var toldinspektør, kammerjunker Castonier.

Det formede sig sådan, at greven og kammerjunkeren ved bordet kom til at sidde overfor hinanden. Der blev formentlig drukket tæt – udover majestætens skål – til den gode mad. Ihvertfald kom de to herrer i ordstrid. Kammerjunkeren spurgte, hvor grevens gods var – det var jo kendt, at han intet havde. Og greven svarede, at det var samme sted, som kammerjunkerens. Og så skulle han, kammerjunkeren, nok få kvittering for den måde, han optrådte på. Så rejste greven sig for at forlade selskabet.

Men kammerjunkeren var vred. Også han rejste sig og kastede sin dragne sabel efter greven. Den satte sig fast i dørkarmen. Greven kom skyndsomst til vogns og kørte i nattens mørke til Ribe.

Stiftamtmanden glemte ikke sit løfte om kvittering. Han gjorde forestilling på højeste sted, som det vistnok hedder endnu. Castonier mistede ikke alene titlen som kammerjunker, men også det efter datidens forhold gode embede. Han blev simpelthen forflyttet til et mindre på Sjælland. Men da krigen kom i 1848, meldte han sig, avancerede til major og fik et ridderkors. Han havde et så godt forhold til sine soldater, at de ved krigens afslutning forærede ham en merskumspibe.

Måske må det også nævnes, at Castonier var dekoreret med medaljen for ædel dåd. Han havde reddet en mand fra at drukne i Lillebælt.

Men så var krigen forbi – den krig – og Frederik VII, der havde haft glade ungdomsdage i Fredericia sammen med Castonier, derom skal jeg ikke berette, gav ham embedet som toldinspektør for Hjerting, Varde og Fanø med bopæl i Hjerting til 1864, da toldstedet blev flyttet tilbage til Varde.

Og her var Castonier altså toldinspektør, til han tog sin afsked. Han boede i Storegade hos landmand Clausen, senere boghandlerens ejendom, nu nedrevet.

Major Castonier døde 1872, blev begravet på kirkegården ved

Sct. Jacobi, og man kan endnu i dag se en lille marmorplade med major Castoniers navn, hvile sig op ad volden ind mod frimurerhaven.

☆

Den tyske deling, som søndag den 13. marts aflagde besøg i Varde og sikrede sig toldtontrollør Godskesen, vakte naturligvis en del opmærksomhed. Det var jo en søndag eftermiddag, hvor folk havde tid til at komme på gaden. Men interessen for de fremmede var åbenbart lovlig stor. „Vestjydsk Avis" skriver: Det gjorde et smerteligt indtryk at se en stor del af byens indvånere stimle sammen i store klynger udenfor gæstgivergården for at se de ubudne gæster. I forrige krig rullede man gardinerne ned og tillukkede dørene. I går vare gaderne fyldte med mennesker som om kongen var kommet.

Tyskerne var ikke alene ude efter de offentlige kasser, men også for udskrivning af levnedsmidler og furage. Da løjtnant Boltzig indtog sit måltid på gæstgivergården, lod han på døren opslå en på tysk trykt plakat med forbud mod at udføre heste og stude. Man ville sikre sig.

I forbindelse med udskrivningen havde general Wrangel til den 15. marts indstævnet amtmændene fra Vejle, Skanderborg, Aarhus og Ribe samt byfogderne fra en række byer, således også byfoged Bagger i Varde til at møde i Kolding for at modtage krigsmagtens krav om leverancer. Kravene, som bl. a. omfattede 200 heste og 30.000 par støvler, blev afvist med det resultat, at de pågældende blev taget som gidsler.

I en brevsamling skrevet af stiftamtmand Nielsen i Ribe til den ældste søn, der den gang studerede til cand. pharm., senere apoteker Chr. Nielsen i Varde, fortælles om, hvorledes embedsmændene i midten af marts førtes til Rendsborg og om opholdet der.

Allerede den 18. marts kom kravet om, hvad Varde købstad

skulle levere. Det var af kreaturer 2400 pund levende vægt, 1040 pd. havre, 680 pd. hø og 320 pd. halm hver tredie dag, første gang den 21. marts.

Dagen før, altså den 17. marts var der marked i Varde, og der var trods de usikre forhold kommet mange mennesker til den gamle markedsby. Der var stor tilførsel af heste og kreaturer, der var mange handelsmænd fra Slesvig og Holsten, som sædvanligvis kom til Varde marked, og der var livlig handel. Priserne var gode.

Det til 3. påskedag, 29. marts, berammede skolemøde blev derimod udsat indtil videre.

Men ellers gik livet nogenlunde normalt. Smedemester Mads Thomsens enke Kirstine Thomsen måtte således sætte sin gård i Skovbogade til auktion, og påskelørdag den 26. marts kunne man notere, at storken var kommet.

Der var udskrevet valg til landstinget til den 29. marts. Valget skulle foregå kl. 12 på Varde rådhus. Valgbestyrelsens formand var stiftamtmand Nielsen i Ribe, men under de forhåndenværende forhold blev han fritaget for hvervet, som blev overdraget amtmand Trampe, Ringkøbing. Den 23. bekendtgjorde denne, at valget var henlagt til Ringkøbing. Her valgtes til medlem af landstinget justitsråd, udskrivningschef Krarup, Ringkøbing, kammerherre Rosenørn Teilmann, Nørholm, og gårdejer Hans Krüger, Bevtoft.

På aviskontoret – Varde havde kun en avis, og den kom fire gange om ugen, „Vesterjydsk Avis", var fremlagt lister over, hvad der kunne fremskaffes, over døde, sårede og fanger. Det fremgik, at tyskerne førte deres fanger til Magdeburg, Wittenberg og Spandau, og at adskillige herfra var bragt dertil.

Efterretningerne om krigens gang var usikre. Det var oftest

rygter og ukontrollerede oplysninger man måtte bygge på. Den nyfigenhed, som havde givet sig udtryk hin søndag, vendte sig til harme og uvilje mod fjenden og hans handlinger.

Et udtryk for stemningen i byen var, at man lørdag attrapperede, som det betegnedes en tysk smedesvend, der tidligere havde arbejdet her i byen og nu pludselig dukkede op. Hvad kunne det være andet end spioneri? Han blev afsendt til det danske hovedkvarter.

En anden tysker var nogle dage senere i byen. Det var en flensborger, J. P. Hagge. Der kunne da ikke være tvivl om, at det var for at spionere. Og da øvrigheden lod ham gå, fik privatfolk ham jaget ud af byen.

Fraternisering med de fremmede og uønskede var også aktuelt.

Den 18. marts finder en borger i Varde således anledning til bestemt at dementere, at han skulle have ytret, at de fremmede tropper skulle være velkommen her.

Ligeledes tilbageviste han, hvad prokurator Kastoft og købmand Niedhardt havde sagt på Borgerforeningens generalforsamling, at han havde talt hemmeligt eller i enrum med de fjendtlige soldater!

General Wrangel udsendte en beklagelse af, at amtmænd og borgmestre havde vægret sig ved at understøtte ham i fordelingen af krigsbyrderne. I generalens bekendtgørelse var den kategoriske bemærkning: Jeg har fjernet dem.

Det varede nu ikke så længe, inden de pågældende blev frigivet, selv om de krævede penge ikke blev betalt.

Men man formodede, at fjenden var klar over, at når han fjernede alle autoriteter, var der ingen at henvende sig til angående de fortsatte restriktioner.

Så kom rømningen af Dybbøl mandag den 18. april.

Det af overkommandoen udsendte telegram dateret kl. 3,33 meddelte:

Armeen er på Als. Broerne ere afbrudte. En voldsom artilleri-

kamp vedvarer indtil dette øjeblik. Vort tab er stort, navnlig af officerer.

Underretningen nåede frem til Varde gennem løbesedler udsendt af „Vesterjydsk Avis" den 19. om aftenen på grundlag af de telegrammer, som var indløbet til telegrafstationen og opslået der.

Flere og flere af de fjendtlige tropper kom nordpå, og stedse vanskeligere blev forholdene for befolkningen. Heste og kreaturer blev udskrevet, og de patruljer, som gennemstrejfede egnen, forlangte „snaps" og „speck".

Det var stadig vanskeligt at få sikre efterretninger frem om krigens gang, og på landet var man særlig dårligt stillet. Her måtte man holde sig til egnens avis, som jo langtfra kom i hvert hjem.

Telegrafbestyrer og postmester, kammerråd Rostrup, kom i denne forbindelse i en alvorlig batalje med redaktøren af „Vesterjydsk Avis". Kammerråden lod telegrammerne afskrive i tre eksemplarer. Det ene blev slået op, og de to andre uddelte postmesteren i byens klubber, „Enigheden", som holdt til hos gæstgiver Aastrup, og Borgerforeningen hos gæstgiver Nielsen.

En henvendelse fra redaktør Helms om at få lov at låne den ene afskrift blev afslået, skønt redaktøren henviste til, at det var den måde, hvorpå landbefolkningen kunne få underretninger. Redaktøren måtte stille op i posthusets port for at skrive af, og for at demonstrere sin magtstilling lod postmesteren ret hurtigt telegrammerne nedtage, „da de ellers ville blive stjålet".

☆

Fjenden nærmede sig. Pøny var Ribe blevet besat, denne gang af østrigsk kavalleri, og det medførte, at telegrafforbindelsen til byen blev afbrudt.

Det blev samstemmende meddelt fra forskellige sider, at Østrigerne opførte sig betydeligt bedre end tyskerne, og i Varde gik

i disse dage en historie om en mand, der i Kolding var i forhør for at have brugt skældsord mod general Wrangel. En østrigsk officer skulle da have sagt: Det er dumt af den mand at bruge sådanne udtryk om Wrangel. Det havde jo været tilstrækkeligt at sige, at han er prøjser!

Fredag den 29. april var der indkvarteret 200 østrigere i Holsted. Det rygtedes hurtigt i Varde, at de havde rekvireret kvarter i Grimstrup til lørdag, og man følte, at det måske kun var spørgsmål om timer, inden Varde også blev besat.

Søndag den 8. maj kom en afdeling østrigske dragoner under ledelse af ritmester grev Waldburg og forlangte udleveret 25 heste. Det kunne byen ikke stille. Da tropperne på vejen fra Sønderbro til Brogade havde samlet, hvad der kunne findes i byen af heste, så var der kun 25, som kunne bruges. Men de blev også taget med, da afdelingen ved aftenstid fjernede sig.

Rygterne svirrede livligt. Pålidelige efterretninger kom der kun få af. Postforbindelserne blev vanskeligere og vanskeligere eftersom fjenden trængte længere nordpå i Jylland.

Om rekvisitionerne i Holstebro fortælles, at de bl. a. omfattede 167 pd. brændt kaffe, hvordan man er kommet til dette tal oplyses ikke, 1050 cigarer, 125 flasker vin, 531 potter brændevin og 365 pd. god røgtobak.

Det var blevet forår, man nærmede sig pinsen. Fru toldkontrollør Godskesen skriver i sine erindringer, familien var sidst i april flyttet til Varde fra Fanø:

Det var nedslående her i vort nye hjem at høre disse tunge afmålte marchtrin og se denne bestandig voksende skare drage forbi i deres lange grå kapper. – Nu kom den dejlige forårstid, hvor alt spirede og blomstrede frem. I byens lille anlæg grønnedes træerne, og vi, som ikke så længe havde kunnet sidde under grønne træer, måtte da ud at se det vidunderlige forår. –

Den 12. maj, torsdagen før pinse, kom der pany besættelse, og den blev af lang varighed.

Afdøde barbermester N. Madsen fortæller i sine erindringer, at da denne besættelse rygtedes som forestående, fik folk travlt med at pakke sølvsager og andre værdier sammen og grave det i jorden for at gemme det for fjenden.

Det var østrigske dragoner og feltjægere, som kom til Varde den 12. maj, det var en styrke på ca. 550 mand, og da der var indgået aftale om våbenstilstand, hvad man naturligvis ikke omgående var klar over, regnede man ikke denne besættelse for særlig langvarig. Men også der blev man skuffet.

Denne afdeling var her ganske vist kun tre dage, men den blev afløst af en brigade østrigere under general Nordstedt. Den var efter datidens forhold udrustet i alle henseender, og de ca. 1000 mand blev indkvarteret i Varde og resten i de nærmeste sogne til byen.

Det var 1. pinsedag 1864 den store styrke rykkede ind i Varde, og barber Madsen fortæller, at mange af byens beboere på denne smukke forårsdag rullede ned for vinduerne, fordi de ikke ville se soldaterne.

Østrigterne havde et musikkorps på et halvt hundrede mand. Det var vel nok en oplevelse. Og allerede 2. pinsedag gav dette orkester koncert på runddelen i Arnbjerganlæget, og der var mange tilhørere.

Smedemester Markussen fortæller, at skønt han kun var et barn, kan han udmærket huske, da østrigerne kom ind i byen.

I hans erindringer lyder det således: Jeg stod forneden i gaden – Brogade, hvor far drev smedeforretning i Hans Cohns ejendom – og så indmarchen, først kavalleri, velsagtens staben og de højere officerer, derefter fodfolket og med fuld musik. De var imidlertid meget flinke. I mit hjem havde vi indkvarteret 2 underofficerer, den ene hed Heinrich og var sergent, den anden hed Frands og var korporal. De var nemme at have, begge var de

meget hjælpsomme i min fars værksted, og vi syntes godt om dem. Østrigterne holdt søndag koncert i Arnbjerg på runddelen, og vi små drenge fik lov at holde noderne for musikerne. –

☆

Det blev grundlovsdag. 15 år siden forfatningens vedtagelse. Fest havde der været de foregående år. Nu var det ikke til at holde fester – byen var jo besat af de mange østrigske tropper.

Fru Godskesen fortæller om grundlovsdagen, som var en søndag, at hun og hendes mand gik op på loftet, hvor de traf deres værtsfolk, som var sønderjyder og i forening gav de sig til at hejse alle de flag, de kunne opdrive. „Fra tage og vinduer rundt omkring løftedes dannebrog som røde dug med det hvide kors og fortalte, at denne lille by var dansk. Nu klædte vi os i vor festligste dragt og vandrede til kirke ad blomsterstrøede gader, mens klokkerne ringede og alle flag lyste i solskinnet".

Det var provst Claudi, senere stiftsprovst i Ribe, der prædikede og mellem salmerne sang et kor af damer „Kongernes konge".

Forholdene mellem befolkningen og besættelsestropperne var nogenlunde. Indkvartering i hvert hjem kunne jo ikke undgå, at der skabtes nogen kontakt.

Toldkontrollør Godskesen, der var lejer, havde to mand i indkvartering. De fik kvarter i en sidebygning sammen med værtens indkvartering. Soldaterne skulle selv lave mad, men kvarterværterne skulle levere kogekar og senge. Men det ordnede man på den måde, at der blev slået sengesteder op, og landboerne kom ind med sengetøj, som de lejede ud.

Barber N. Madsen fortæller i sine erindringer, at når man fraregner nogle småtyverier, var soldaterne meget flinke.

Vagten var på rådhuset, som på det tidspunkt lå på torvet udfor Handelsbankens nuværende bygning. Her blev straffen over de soldater, der havde forset sig, eksekveret. Straffen var

hård. Mindre forseelser blev „belønnet" med krumslutning, som bestod i, at delikventen sad på en bænk, fik hænder og fødder spændt sammen med læderremme og måtte sidde i denne stilling fra 4 til 8 timer.

Tyveri og andre større forbrydelser blev straffet med rottingslag fra 5 til 25 slag efter forbrydelsens karakter. Og det skete, at de straffede efter sådan omgang måtte indlægges på felt-lazarettet, som var på borgerskolen.

På Varde museum kan man se både rotting og den nihalede kat, som man den gang anvendte.

Der var jo på denne tid våbenstilstand for en bestemt periode, og trods besættelsen blev der afholdt folketingsvalg den 7. juni. I Vardekredsen var opstillet landinspektør, løjtnant Riis, der valgtes uden modkandiat.

Aftalen om våbenhvilen udløb den 11. juni kl. 12 nat, og der var spænding såvel hos befolkningen som hos besættelsestropperne, om den skulle forlænges eller fjendtlighederne skulle genoptages. De østrigske tropper var allerede begyndt at bryde op. De i omegnen indkvarterede soldater kom til Varde for herfra at skulle drage videre.

Men så kom der kontraordre. Våbenhvilen var forlænget i 14 dage, og soldaterne måtte igen drage tilbage til de kvarterer, der havde håbet at blive fri for dem.

Den forlængede våbenhvile udløb lørdag den 25. juni kl. 12 nat, og søndag morgen var arrestforvarer Knudsen ude med trommen og rundt i byens gader ekskorteret af to østrigske soldater for at udråbe en bekendtgørelse fra den østrigske stadskommandant om, at alle i byen værende våben skulle være afleveret inden kl. 12 middag, og at den, der ikke efterkom denne ordre, ville blive straffet efter de østrigske krigslove.

Genoptagelsen af krigshandlingerne betød, at nogle af de indkvarterede tropper blev dirigeret andre steder hen. Tilbage var dog over 300 østrigere, og krigens byrder mærkedes også der-

ved, at byen hver sjette dag til magasinerne i Kolding skulle levere 2200 pd. kød, 16 pd. flæsk, 640 pd. rugmel, 320 pd. bygmel, 160 pd. hvedemel, 4300 pd. havre og 1420 pd. hø samt stille 6 vogne til rådighed til transport.

Fra den 29. juni var „Vesterjydsk Avis" standset efter ordre fra fjenden, og bladet udkom først igen den 7. juli.

Men så kom der ordre til, at også de her tilbageværende tropper skulle på andre opgaver.

Det var om morgenen den 9. juli, at byens borgere vågnede ved en usædvanlig uro. Soldaterne løb i gaderne, og det var klart, at der var noget på færde. Det viste sig, at være et hastigt opbrud, de første afdelinger skulle afgå allerede klokken 8, ved aftenstid var de alle ude af byen, og byens borgere åndede nu lettet op.

De store udskrivninger af levnedsmidler blev inden afsendelsen opbevaret på toldboden.

Da toldkontrollør Godskesen og hans hustru vågnede den nævnte morgen og så, hvad der var på færde, blev Godskesen hurtigt klar over, at der også ville blive hastværk med at få de store oplag af levnedsmidler ud fra toldboden, hvor de var under lås og slå, og hvortil han havde nøglen. Han var på det rene med, at det ikke kunne vare længe, inden fjenden kom og forlangte nøglen udleveret. Men kunne de ikke få nøglen og skulle til at bryde ind, så ville der ihvertfald gå nogen tid dermed, og det kunne måske give så megen forsinkelse, at de ikke kunne nå at få varerne med.

Toldkontrollør Godskesen tog derfor hjemmefra. Han sagde, han gik en tur, og han vendte forresten ikke tilbage før de sidste tropper var draget ud af byen.

Det varede heller ikke længe, inden der kom bud efter nøglen til toldboden. Men den havde man ikke i hjemmet, og toldkontrolløren var desværre ikke til stede.

Så måtte soldaterne bryde ind på toldboden. Men det tog na-

turligvis sin tid, og hovedstyrken måtte tage af sted uden at få forplejningen med. En marchordre var jo en ordre.

Noget nåede de sidst afgående tropper at få med, men meget blev tilbage.

Forinden afmarchen havde den østrigske intendant været hos byfoged Bagger og beklaget sig, og byfogden havde lovet, at hvad der var tilbage, skulle blive sendt til Kolding.

Der var også nogle kreaturer, som måtte efterlades og nogle var på en eller anden måde blevet „borte".

Byfoged Bagger lod dem efterlyse. Arrestforvarer Knudsen måtte igen ud med trommen.

Det var ikke lutter lovord, som faldt herom. Byfogden havde i forvejen ikke det bedste forhold til befolkningen.

For toldkontrollør Godskesen kom der et efterspil.

Efter den lille udflugt med nøglen til toldboden, kom han først hjem langt ud på natten, og da var byen fri for fjendtlige tropper.

Der var gået rygter om, at der var en lille afdeling dansk militær på Fanø, og Godskesen forsøgte at komme i forbindelse med øen for at fortælle, at der i Varde var efterladt et betydeligt oplag af levnedsmidler, som han havde forhindret fjenden i at få med. Han tog til Strandby for at komme over på øen, hvor han jo tidligere havde boet. Men i Strandby var alle både ødelagt, signaler blev ikke iagttaget, så Godskesen måtte vende tilbage til Varde med uforrettet sag, og levnedsmidlerne blev, som tidligere fortalt, sendt til Kolding, som byfogden havde lovet.

Men dermed var denne sag ikke ude af verden.

Den 14. juli kom en afdeling Steiermark-jægere til Varde. Der kom tre mand op til toldkontrolløren på hans bopæl og kommanderede ham til at følge med til toldboden. Det tog lang tid, inden han vendte tilbage, og det var kun for at sige, at han skulle med tyskerne og for at få noget tøj. Han fik den vadsæk, som altid stod parat, og måtte så tilbage til toldboden.

I sine erindringer fortæller fru Gods kesen, at hun, da hendes mand var borte, kom i tanker om, at han vistnok ikke havde penge på sig og hun „tog da i en fart så stor en sum, jeg kunne opdrive, stak den i en tegnebog og løb uden overtøj, så hurtigt det var mig muligt, ned til toldboden. Og godt var det, at jeg ikke havde givet mig tid til forberedelser, thi udenfor holdt en lukket vogn, og omkring den otte husarer med spændte karabiner, mens flere officerer og soldater steg til vogns og til hest."

Fru Godskesen fik lov at aflevere tegnebogen, og så drog fangetransporten af sted.

At toldkontrolløren var ført til Kolding og der blev strengt bevogtet, så ingen fik lov at se eller tale med ham, fik fru Godskesen at vide af den vognmand, der havde kørt ham fra Varde, men ellers var hun fuldstændig uden underretning om mandens skæbne.

Fru Godskesen har givet en skildring af, hvad der videre skete. Den er offentliggjort i Historisk samfunds årbog for 1907 og danner grundlaget for, hvad her fortælles.

Der var jo ikke nogen postgang, men af og til kørte en fragtmand fra Varde til Kolding, og fru Godskesen traf aftale med han om at komme med til Kolding og eventuelt komme i forbindelse med manden.

„Rejsen blev bestemt til den 26. juli om morgenen kl. 3. Vi skulle da den dag køre til en kro et par mil fra Kolding. Der skulle vi overnatte og så fortsætte rejsen næste dag. Så ville vi være i Kolding om formiddagen, og så snart manden fik sit gods besørget og vognen pakket pæny, skulle vi atter tilbage, hvilket nok kunne ske dagen efter ankomsten".

Det er en livfuld skildring, fru Godskesen har givet af turen til Kolding og opholdet der.

Toldkontrollørens frue sad på vognbrættet op mod hestene og uden støtte for fødderne. Ved middagstid blev det et øsende regnvejr, og da man endelig kom til kroen, var her fyldt med øst-

rigske husarer. „Kusken sagde mig, at vi måtte køre videre til Kolding, samt at han måtte gå ind og få sig en lille forfriskning, hvilket han antog, at jeg også kunne trænge til. Jeg foretrak imidlertid at blive siddende i vognen, men jeg bad ham mindeligt om ikke at blive længe borte. Så gik han, og jeg sad alene stille og ubevægelig uden at give en lyd fra mig, mens husarerne i den halvmørke aften for forbi mig som skygger, til hest og til fods, ofte med de lange hvide kapper flagrende omkring sig som spøgelsesagtige skikkelser – dog ikke tavse. De råbte og skreg i munden på hverandre. Hestenes hove slog gnister mod gårdens stenbro og deres vrinsken lød skingrende i den stille aftenluft. Hvor længe kusken blev borte, har jeg aldrig vidst, men for mig var det som en evighed – og kalde turde jeg ikke".

Endelig kom kusken, og så gik turen til Kolding, og lige så dramatisk var ankomsten her. Fragtmanden gjorde opmærksom på, at hotelværelse var det umuligt at opdrive, men måske kunne fru Godskesken overnatte i det værtshus, hvor fragtmanden holdt til. Hun kom ind i værtshusets køkken, hvor der var bål på skorstenen. Ikke noget værelse, ikke nogen sofa at sove på, men spørgsmålet om at få lov at sidde i køkkenet natten over blev imødekommet.

Så var kusken imidlertid blevet færdig med hestene og kom ind i køkkenet, hvor han var velkendt, og så var værtinden venligheden selv. Værelse var der ikke, men sofaplads blev skaffet.

Således nåede fru Godskesen til Kolding. Gennem bekendte her kom hun i forbindelse med sin mand, der var syg. Hun fik lov at besøge ham i fængslet og blev boende i Kolding til den dag, da der blev sluttet en ny våbenstilstand og alle fanger givet fri.

En af de vogne, som fjenden havde rekvireret, blev stillet til rådighed til at køre ægteparret til Varde. –

Våbenstilstanden blev, som vi ved, forlænget, men besættelsen af den gamle købstad ophørte ikke dermed. Her var stadig de

østrigske tropper. Den 18. august var det kejser Frands Josephs fødselsdag, og den blev fejret ved en stor parade på markedspladsen, hvor der var rejst et telt, indvendig markeret som en katolsk kirke. Inde var bøn, messe og sang, udenfor geværsalver.

Våbenstilstanden medførte, at danske soldater blev permitteret, som det hed, og vendte tilbage til deres hjemegn. Men naturligvis under kontrol. De skulle have deres permissionspas påtegnet hos den stedlige kommandant. Han boede forøvrigt hos købmand Ole Palludan i Kræmmergade.

Forholdet til de østrigske tropper var i det store og hele gået godt. Da efteråret nærmede sig, nemlig i oktober, blev de hidtidige tropper trukket tilbage og afløst af en bataljon af regimentet „Grosherzog v. Hessen" – ca. 1000 mand og 24 officerer. Varde havde på det tidspunkt godt et par tusinde indbyggere.

Mange problemer rejste sig i denne forbindelse. Der var en indkvarteringskommission, og den har ikke haft det godt. Man skaffede sengeklæder fra de omliggende kommuner. Men så var der jo det økonomiske problem – to dyner og en hovedpude 4 sk. i en måned 1 rdl. 24 sk. i leje. Hvem fik pengene? Der havde været megen snak om leverancer for 4000 rdl., som var bogført for besættelsesmagten og som skulle være gået i byens kasse hos byfogden. Men leverandørerne havde ikke set penge for rekvisitionslisterne.

☆

Det var søndag den 2. oktober, at fredstraktaten blev underskrevet i Wien.

Og så begyndte udmarchen. Tropper nordfra kom gennem Varde. Og så kom det, at „Grosherzog v. Hessen" havde fået ordre til mandag den 14. november at trække sydpå. „Vesterjydsk Avis" tillod sig ved meddelelsen herom at bemærke: Lykke på rejsen.

Det var den 14. og natten til den 15., at bataljonen drog fra

Varde. Og sidste etape i morgentimerne blev fulgt af en del borgere, der morede sig meget over udgangsnumret: køretøjerne var afslutningen på den lange kolonne, som drog ned over broen, og så ville skæbnen, at hestene for en af marketendervognene blev balstyrige og trak så hårdt til, at brændevinsankre blev spredt til højre og venstre og ikke samlet op, da marchtempo skulle holdes.

Så var den onde tid forbi.

Livet kunne igen leves på normal måde i ind- og udhuse.

Der var naturligvis efterslet på mange måder. Besættelsesmagtens efterladte penge – benyttet i omsætningen – svarede ikke helt til sølvværdien. Nå, også i vore dage er der jo valutaproblemer.

Og så var der naturligvis problemer om, hvad man kunne få i erstatning for den skade og de ulemper, som besættelsen havde medført. Der blev i december sendt en mand rundt i byen med et papir, hvorpå han noterede, hvad de borgere, han traf, fortalte ham.

Det viste sig at være byfogden, der jo også var borgerrepræsentationens formand, der havde sendt manden ud uden at meddele medlemmerne noget derom.

Lidt blev der i erstatning, og der blev også fundet ud af forholdet med de foran omtalte 4000 rdl.

GADEN

Af turistchef B. Kreilgaard, Varde.

Måske en mærkelig overskrift, og dog, for vi kender alle sammen gaden, en almindelig gade i en almindelig by. Det er den gade, børnene mente, når de spurgte mor eller far: Må vi gå ned på gaden og lege?

Det er „barndommens gade", gaden hvor vi fødtes eller voksede op, hvor vi legede i gårde eller udhuse, og så er den os straks mere nærværende, den kommer os ligesom mere ved.

I dag er gaden ikke nogen legeplads, den var det i min barndom, og jeg husker tydeligt, at vi kælkede i Storegade fra Nygade til åen, og at vi nærmest følte os fornærmede, når et hestekøretøj eller en trækvogn kom i vejen for os.

For mit vedkommende er gaden, barndommens gade, Kræmmergade, og jeg vil gerne opfordre andre, ældre medborgere til at skrive om deres „barndommens gade".

Frøken Edith Friis har i „Vestjyder fortæller" skrevet et tidsbillede fra Vestergade, og i andre publikationer har nu afdøde medborgere, bl. a. barbermester Madsen og smed Markussen skrevet om henholdsvis Torvet og Brogade. Ville andre også tage temaet op, så kunne det blive til en miljøskildring af betydelig interesse fra tiden omkring århundredskiftet. Men, nu Kræmmergade. På Torvets nordvestlige hjørne i den nu nedbrændte ejendom havde trikotagehandler Chr. Christensen sin forretning, den gang blev han bare kaldt uldkræmmeren. Så vidt jeg husker, var der indgang til butikken både fra Torvet og fra Kræmmergade, en høj stentrappe førte i Kræmmergade op til butikken. I bagbygningen beskæftigede Christensen flere kvinder ved håndstrikkemaskiner. Ind mod slagteriet havde gæstgiver Ole Mathiasen sit værtshus, han kaldtes i daglig tale altid „Wolle Do's", hvorfra dette navn er kommet, véd jeg ikke. Der

har her siden været både cykelhandel, broderihandel og udstyrsforretning. Nu har isenkræmmer Axel Madsen begge butikker.

Slagteriet husker jeg stadig, som det stod, indtil det blev nedlagt, men jeg erindrer, at der var beskæftiget langt flere arbejdere, end tilfældet var i de sidste år, og at der var livlig aktivitet, når landboerne læssede svinene af i Fiskerslippen, som gaden kaldtes den gang. Sparekassen var en enetages bygning. Siden er ejendommen bygget om et par gange.

I naboejendommen „Kræmmerhuset" havde Lønborg gæstgiveri, senere boede her trælhandler Rasmussen. På førstesalen havde „Varde Socialdemokrat" kontor. Redaktøren hed Carl Jacobsen. Han var oprindelig stolemager, og endte som redaktør og landstingsmand for Odder kredsen. Jeg mener også at huske, at tandlæge Koch havde sin klinik i førstesalens hjørnestue. Næste ejendom var farver Rosengaards. Hjørnebutikken havde Rosengaard selv. I ejendommens øvrige butikker har der gennem årene været handlet med både trævarer, modevarer og broderivarer. En frøken Due drev her sin modeforretning i 50 år, for en *årlig* leje, hold Dem fast, af 240 kroner. Rosengaard ville gerne have lejen forhøjet til 250 kr., men dette svimlende beløb mente frøken Due slet ikke, forretningen kunne bære, men hun efterlod sig dog en, efter forholdene, betydelig formue. I gården lå farveriet. Landboerne lavede den gang i udstrakt grad selv deres tøj. Tøjet blev stampet i Alslev mølle, og indleveret til Rosengaard til videre forarbejdning. Drivkraften til maskinerne, overskære- og kradsemaskiner, var en hestegang i gården. Maskinerne skulle gerne gå nogenlunde jævnt, og så var det vi drenges opgave at passe hesten. Gik den for langsomt var det galt, gav man den så et rap af pisken, gik den ofte for hurtig, og i begge tilfælde tordnede den gamle Rosengård mod de ungdommelige varetagere af jobbet. Bagbygningen bestod, jeg tror, af 4 lejligheder. Her boede blandt andre en Mette Dam, hvis talegaver var helt uovertrufne. Alene af den grund

er det helt uforståeligt, at hun har munden lukket på et billede, der findes i byhistorisk arkiv.

Sadelmager J. Falk ejede og havde forretning i den ejendom, som nu installatør Erichsen ejer, og i den store ejendom, nu herreekviperingshandler Bruun og guldsmed Hansen, havde min far snedkerforretning, fru Hansen, der ejede ejendommen, lingeriforretning, og Alfred Clemmensen, broder til V. Clemmensen, R. A. V., urmagerforretning. Ejendommen blev senere købt af snedker Marius Justesen, som havde lært ved min fader.

På denne ejendoms førstesal var der, foruden privatboliger, også skolestuer for den private skole, ledet af frøknerne Andersen og Hansen, den sidste en datter af ejeren.

På hjørnet af Kræmmergade-Storegade, der ejedes af frøken Bolvig, drev Peter Erichsen isenkramforretning, han var broder til købmand Mads Erichsen, der havde forretning i den Kampmannske gård, som uden tvivl er Kræmmergades mest kendte ejendom, om end den har facade mod Storegade. Indkørselen var jo fra Kræmmergade, og i gården, eller rettere gårdene, udfoldede sig, især på markedsgade, et broget og folkeligt liv. Der var og er tre gårde, mod Storegade, Fiskergade og Kræmmergade. Man kunne godt få store vanskeligheder med at få plads til heste og vogne på de store dage; det er da hændt mange gange, at farver Rosengaards gård også blev taget i anvendelse. Landboerne kom, og konerne var næsten altid med. Så blev der spændt fra, hestene fik foder, varerne læsset af, for man havde næsten altid en tejn med smør, en kurv med æg og en skægmand til brændevin med, og så købte man sine fornødenheder i butikken. Mændene skulle også beværtes, det skete i købmandens kontor, med sand på gulvet, spyttebakke i hjørnet, et tobaksbord til fri afbenyttelse, og så blev der budt på kaffepunche; konerne fik en kop kaffe i privaten, og så skulle der købes ind i butikken, der også havde sand på gulvet, hvortil også klipfisken var henvist til stor glæde for trængende hunde.

Elektricitet kendtes ikke, så kaffemøllen blev trukket med håndkraft, men der var idyl i den gamle købmandsgård, de store hvælvede kældre med ankre og fustager, de store runde bolchedåser, vinflaskerne, jernvarerne (hestesko i masser), på lofterne. Korn og foderkager, som også måtte knuses i maskiner ved håndkraft, i udlængerne kul og lervarer, og så var der staldene. Der var i det hele taget et liv og virke, som man i dag næppe kan forestille sig.

I en af gårdene havde Emil Voigt tømmerhandel, det var i gården mod Fiskergade. Her havde Erichsen også sit kul- og koks-lager. Som dreng blev jeg ofte sendt her ned for at købe kulstøv, det brugtes til ligkister. De var den gang næsten altid sorte. Limvand med kønrøg blev smurt på kisten, og så blev der med en sigte strøet kulstøv på, derefter blev kisten pyntet med en guirlande af sorte papzirater. Skikken holdt sig i mange år, men fik med tiden et odiøst præg, idet det til sidst kun var det offentlige, der benyttede de såre trist udseende kister til alumnerne på fattiggården. Nu er disse sorte symboler på alle tings forgængelighed helt forsvundet. Vi drenge, det vil sige Ejnar Rosengaard og undertegnede, tilbragte mange timer i den Kampmannske gård. Vi agerede spøgelser omsvøbt af hvide lagner i kældrene, det skabte trafikstop i gaden, vi spiste chokolade af skuffen ved at stikke hånden ned og brække et tilfældigt stykke af, indtil Erichsen junior spurgte, om vi ikke kunne gøre en plade færdig ad gangen; vi drak af tønden med blandet frugtsaft, indtil den en dag var ombyttet med en tønde levertran; det var en afvænningskur, der battede, og vi gravede eller forsøgte at grave en tunnel ud, der efter sagnet skulle føre fra den Kampmannske gård til Slotsbanken. Det viste sig, at „tunnellen" kun var en gammel brønd, og tillige at den Kampmannske gård er bygget adskillige år efter Vardehus' brand. Skuffelser? Ja, men spænding for en drengesjæl, og romantik i en gammel gård, hvor slægterne har præget byens liv og virke.

I næste ejendom, hvor nu Fotomagasinet er, var der kaffe- og teforretning, og vi børn var meget optaget af, at indehaveren, jeg tror han hed Bølling, på et tidspunkt havde to vaskeægte kinesere som ekspedienter. Det var i hvert fald den gang et særsyn i Varde, og deres lange hårpiske vakte sære forestillinger hos ungerne. I samme butik boede senere en cykelhandler Sørensen, kaldet „Bülow Sørensen", fordi han havde overtaget Bülows jernvare- og cykelforretning i samme ejendom, hjørnet af Kræmmergade og Fiskergade. Efter Sørensen fulgte Mayland Schmidt, der gjorde sig berømt ved sine forsøg ude på bakkerne på Hjertingvej, på at bringe en almindelig trædecykel påsat store vinger i luften. Det blev kun ved forsøgene. I butikken, hvor nu Citykiosken har til huse, var der smørforretning. Hvor der nu er skotøjshandel, boede Jens Svendsen, der også drev skotøjsforretning, men senere rejste til Amerika, og på hjørnet boede, som skrevet, Bülow. Hans beskedne forretning med jernvarer og cykler udviklede sig til det bekendte automobilfirma F. Bülow & Søn i København.

I gården til denne ejendom boede tømrer J. Jensen, jeg husker ham som en anerkendt jæger. Han rejste rundt på markeder med en grammofon, Edisons nyeste opfindelse, men der var jo ikke noget, der hed højttaler, så man lyttede gennem en slange med en ebonitspids, som man stak i øret. Der kunne vel stå en 6–8 stykker og lytte, det kostede 5 øre pr. gang, og det er helt givet, at metoden var effektiv, om man ville blande ørevoks.

Den næste ejendom hjørnet Fiskergade-Kræmmergade tilhørte købmand N. N. Svarrer, der drev forretning i hjørnebutikken. I den næste butik var der musikhandel, men forud drev Ingvard Christensen gæstgiveri her.

Hvor nu Kinografen ligger, har der været bageri, jeg tror, den første, jeg husker, hed Albert, siden var det H. P. Karup. Den store ejendom, hvor nu Kræmmerpassagen ligger, ejedes af Ole Palludan, senere af grosserer Julius Lange og sadelmager

Chr. Falk. Andelsbankens nuværende ejendom ejedes af skomager Hopp, huset mod Kræmmergade, og bager Kiertzner hjørneejendommen. Så længe jeg kan huske, har familien Hopp drevet skotøjsforretning her. På selve hjørnet var der isenkramforretning, indehaveren var Arnold Maynthusen, der senere solgte til isenkræmmer Johs. Østergaard.

Når jeg til alt dette føjer, at gaden var brolagt, fortovene toppede brosten med dybe rendestene, gammeldags lygtepæle, der dog efterhånden havde gasbelysning, at inde i husene havde gasbelysningen fortrængt petroleummen, at et større eller mindre stykke have var en selvfølge, mon jeg så ikke skulle have tegnet et nogenlunde billede af min barndoms gade.

Gerne skal jeg indrømme, at min skildring ikke er fuldstændig, den bygger kun på hukommelsen, og der har boet utallige kræmmere (sagt i ordets gode betydning) i Kræmmergade, men det var små butikker, undertiden med almindelige stuevinduer. Forandringen er åbenbar, men Kræmmergade er, som dengang, en handelsgade, og aldrig har den svaret bedre til sit navn.

DET VARDE, SOM FORSVINDER

Af litterat Ludvig Murtfeldt.

En Levnedskildring.

I.

Det Herrens år 1912 gik ind med sne og frost, der holdt ved til hen i marts.

Sct. Ibs dødsklokker lod deres malmrøster høre, medens sneen bredte sit liglagen over den gamle kirkegård næst ved, hvor martssolen legede smut i ligklædet og tændte det op i tusinder af farveprægtige funklende iskrystaller, men ingen åben grav ventede på sin beboer her inde.

Det var til Østre assistens kirkegård klokkerne hin martsdag kaldte og dér jordedes ved middagstide fra „Østre fribolig", i sit halvfemsindstyvende år, gammel og mæt af dage –

Medens ringeren ved Sct. Ibs i vest nænsomt drog klokkerebet, og lyden af de fjerne klokker hørtes ude i øst som et afdæmpet vemodigt: „Ding dang, ding dang".

Vi må gå et lille hundredår tilbage i tiden, for at se det menneskebarn fødes, hvis forkrænkelige jordiske rester hin martsdag gaves tilbage til moder jord.

Nyet lyste muntert nok over det 19. århundredes indgang, skønt der var ulykker nok: Slaget på rheden 1801, krigen med England 1807–1814 – om hvilke søslag det træffende hedder på en gammel søkrigers bauta ude på Holmens kirkegård:

„Han stod i 1801 og blev stående,
Han faldt i 1807 og blev liggende".

– og emanationen af rigsbankforordningen af 5. januar 1813, der stadfæstede statens bankerot, hvad den *indenlandske* gæld angik, og forvandlede en rigsdaler til en mark, der heller ikke var megen værdi i, samt i slutningen af året krigen med Rusland og Sverige, som ved freden i Kiel bragte Norges tab – som det ny århundrede havde i sit følge.

Ved århundredets begyndelse styredes Varde by af cancelliråd, byfoged Laurids Fogtmann (forf. af Fogtmanns reskriptsamling), der havde beklædt embedet som byfoged og herredsfoged i øster og vester herreder siden 1787 og tog sin afsked 1814 som virkelig justitsråd og gammel veltjent embedsmand.

Samme år udnævntes som hans efterfølger i embedet cancellisekretær Rosenørn (af slægten til stamhuset Nørholm), der ved skøde, læst 24. juni 1816 (fra herredsf. i Skads herred, kammerråd Tetens,) erhvervede den gule gård (senere kaldet den engelske slagters gård) i Nørregade til byfogedresidens for en købesum af 5.280 rigsdaler rede sølv, eller 3,300 rdlr. hamborger courant. Det var i denne embedsmands funktionstid, at Varde bys nordlige halvdel afbrændte år 1821 den 14. juni ved en i skræder Dyhres hus i Nørregade opstået heftig ild (mere end halvdelen af husene i nordre kvarter var dengang stråtækte), som afstedkom stor jammer og elendighed hos de allerede, bl. a. ved statsbankerotten, mere og mindre forarmede borgere og kostede en ellers velanset fattig skomager, der sad med en stor børneflok og en usselig hytte på hjørnet af Gryder- og Vestergade, Morten Jonassen, der ved antændelse af hytten væsentligt – som det hedder i dommen – havde bidraget til ildens omsiggriben – *hovedet,* det han efter ergangen højesteretsdom måtte kvittere på retterstedet, en lyngklædt kæmpehøj på Varde Nørhede nær Sortekro år 1822 den 9. februar morgen ved 8 slet, dog med

den af landsfaderen efter Varde borgerens forbøn, med sær synderlig kongelig nåde reskriberede lempelse, at den henrettedes krop og hoved *ikke* skullle lægges på stejle.

Varderne har, efter hvad krøniken vil vide, fra Arilds tid været et meget stridbart folkefærd, hvilket frem i tiden bl. a. kendetegnes ved, at Wallensteins soldater under de kejserliges indfald i Jylland år 1627 opkastede en skanse på Arnbjergs kullede top, for at holde dem i ave

– – og de så langt op i den nyere tid som ved begyndelsen af forrige århundrede, da byen af mand- og kvindekøn talte 1020 sjæle, holdt så urokkelig fast ved tradition og temperament, at landsfaderen med særdeles hensyntagen til sine tro og vågne vardere forundte dem 3 advokater til at forfølge deres træffer, prokurator Lund

– – om hvem det straks er værd at sige, at han var fader til den nu 85-årige fhv. højesteretsassessor Lund, der for ikke ret længe siden gjaldt for højesterets fineste hoved, og nu nylig som citant i egen sag betrådte den høje rets skranke og klapsede Københavns kommune af for et skattebeløb af 32 kr., som kommunen havde taget ham af lommen for 1908, i hvilket år han, som fraværende i Paris, ingen indtægt havde haft i erhvervskommunen – og prokuratorerne Sørensen, der var aktor, og Guldager, som var defensor i den foran omtalte livssag.

Det skyldtes måske ikke blot og bart tilfælde, at prokurator Sørensen søgte og fik bestalling som prokurator i Varde, thi han var broder til en velhavende Varde-købmand, J. Cohns hustru, f. Sørensen. I denne udmærkede og „meget blandede forretning", som de fleste større forretninger dengang var, kunne liebhavere købe enhver grov eller fin brugsgenstand, som tænkes kunne, fra en gadekost af lyngris til en fransk silke cylinderhat fra Henry Bret, eller Petitgas. Den gl. Cohn'ske købmandsgård, som præsenterede sin dybrøde facade mod Østergade, med en længe mod Fjerdingstrædet, det nuværende Skansestræde, og en gammel have

som afslutning mod Arnbjerg – er den samme som kroget og forvittret faldt med nyet, der lyste det 20. århundrede ind, og som nu ved en driftig bygmesters initiativ og hurtighed i vendingen, har rejst sig „som Fugl Fønix af sin aske" og ventelig fuldfærdig i den kommende sommer med sin hvidtanstrøgne facade mod gaden og længe mod strædet, vil kaste lys og liv over det gamle stærkt afblegede Østerkvarter.

Hjerting var på den tid toldvæsenets sæde og den havn, som købmændene i Varde betjente sig af til deres varers ud- og indførsel, idet varerne førtes enten tilvogns eller på større og mindre både til og fra Hjerting, dog at dybere gående både for indgående hertil måtte losse ved Janderup, 1 mil vesten Varde. Det var gerne Fanø både og pramme, købmændene betjente sig af, og byen havde også på anden måde livlig forbindelse med den hvide, brændselsfattige ø, der sendte sine både herop med Hamborger frugt og tog returfragt med hjem af lyng og tørv fra den store ulvemose og andre gode tørveskær, der havdes i overflod omkring byen.

Den aldrende Niels Jacobsen taltes blandt de fornemste og rigeste af den hvide øs rhedere og kaptajner. Han var købmand og kroejer i Nordby, og når han stor og bred sad for „skiven" i den såkaldte „kahyt", hvor kun et exclusivt selskab af storfolk kom og gik, og bakkede på sin sølvbeslagne merskumspibe, og kan hænde når det faldt ham ind, tændte piben ved en hundredrigsdalers lap, som i statsbankerottens dage ikke holdtes for synderlig „fint papir" – yndede han at rose sig af at eje så og så mange „svømmende" og faste værdier, guld og sølv og andre „Liggendefo", som hverken vand eller ild kunne fortære, et langfarts-latin, som kvitteredes med god manér; thi folk vidste, at rig var manden. Han var sikkert indehaver af købmands- og krobolds-monopolet (det som konsul Borck omkring 80'erne indehavde og fik afløst af staten med såvidt vides 36.000 kr.), men om beværter-monopolet blev han dog ikke ene; thi det ses af

kgl. bevilling af 2. april 1816, hvorefter færgefarten mellem Fanø og Stranby perpetueres for bestandig til skibskaptajn Hans Jessens ejende og iboende hus på Fanø, samt af en ham under 27. april samme år forundt gæstgiveri-bevilling, at gæstgiveriet på samme måde, sålænge færgefarten forsvarlig besørges, forenes med Jessens sted.

Dette færgeri- og gæstgiveri-monopol, der den dag i dag, som uafløst, bestandig står ved magt, og hvad færgeriet angår allerede siden 70'erne dreves med dampfærge, som i en årrække førtes af kaptajn Hans Svarrer – indehaves nu af et consortium: Etatsråd, grosserer J. C. Filtenborg, direktør Guldmann og sagfører N. Christensen af Aarhus, som driver færgeriet Fanø-Esbjerg, som det nu hedder, med 4 både, skruedamperen „Nordby", hjuldamperen „Esbjerg" og motorbådene „Fanø" og „Dan", med kaptajn Hans Jessen som fører.

Det var år 1816, en barsk efterårsdag, at nordenvinden jog hylende hen over den hvide ø. I den lavloftede „Kat" i krogården kastede olielampen, der hang under loftsbælken, et flakkende skær over de brogede hollandske fliser, der fra panel til loft klædte væggene, og ved hvert vindstød, der rystede huset, rakte den bredbugede vindovn ildtunge. Gulvet var omhyggelig fejet og sandstrøet, og de store messingfade, som prydede ovnen, fortalte i drevet arbejde om slangen, som fristede Eva, og Kain, der slog Abel ihjel.

Det er tidlig morgen.

Prokurator Sørensen fra Varde har overnattet i kroen, og gamle Niels Jacobsen sidder i armstolen og venter sin gæst. Han bakker på sin pibe og puster røgringe, hvis svæven og bristen han følger, som om alt andet var ham den ligegyldigste ting af verden, – medens en rank voksen ungpige i tyverne breder

dug og sætter frem en bredbuget krystalkaraffel med gyldenperlende vin og rummelige bægre af gammelt sølv med bomærke og årstal og lader munden løbe: „Ja, se så, nu véd du besked fa'r!" og smutter ud af døren, der straks efter åbnes af prokuratoren, som bærer sædvanlig herredragt, kjole med høj opstående krave, stramt siddende knæbenklæder og ungarske støvler med kvaster, og hilser. Den gamle besvarer hilsenen, rejser sig og bringer gæsten en langpibe, hvis palisander-rør er kunstfærdigt indlagt med flerfarvet perlemor, et pibetøj, der røber en armenisk mesters hånd – og fidibus. Bægerne fyldes og tømmes. Og mens den gamle suger på merskumspiben og gentager legen med røgringene, gør prokuratoren kort proces og forlanger pigebarnets hånd. „Ja, hvorfor ikke!" svarer den gamle, og holder op med legen – den ældste gav jeg til en toldembedsmand Thorlacius, som sidder med hende ved Kjærgård Strand på Holmsland, skønt disse toldere jo – hm, – med lidt afveksling til den anden side, stundom fik ram til mig; skål prokurator! Madeiraen her er ædel og indført hertil fra dens hjemland uden told og tynge – og hvad skulle jeg så have imod at give ham min næstældste, hvad jeg gør så meget hellere, som hans kolleger ingensinde plejed van at skære rem af min hus. Nå, kort og godt! Tag pigen og hjemfør hende, men husk på, at hun er af Nils Jacobsens æt, en flot sejler, ballastet med sølv, og far i mag med hende, at hun ikke en gang, under modvind, sætter ham et x for et u, inden han får stunder at parere med et prokuratorkneb.

Nå! Prokuratoren lod sig ikke dette sige to gange, og en skøn dag hjemførte han bruden og medgiften til det gamle Varde, hvor han besad en ejendom, (eller to) der strakte sig fra det nuværende højskolehjem (Storegade) til omkring hjørnet af „Saugkulen", den nuværende Lundgade, med tilliggende på det lige over for liggende hjørne af Smede- og Skovbogade af et stort parklignende areal, der strakte sig mod vest til Spigerborggade og følgende denne og Skovbogade (nuværende Storegade)

mod nord op imod Niels Pedersen Rosengårds traktørsted (hvor nu Damkiers Hotel ligger), og i forbindelse med andre ubebyggede grunde, hvor ved markedstid skovboerne havde stader med trævarer bonden bruger i sin bedrift, forlenede den nordlige halvdel af den gamle Skovbogade (Vestergade hed dengang Storegade) et såre landligt præg.

Ved auktionen 24. juli 1900 over kammerråd Hack Kampmanns og hustrus Skervsbogård gl. mtr. nr. 122 og den med samme sammenbyggede gård matr. nr. 125 (den såkaldte Bergmanske) på Storegade hj. af Kræmmergade for tilsalgssum 20,000 rigsdaler rede sølv.

Niels Jacobsen døde kort efter prokurator Sørensens frieri, og det ses af ak. og panteprotokollen, at der mandagen den 20. januar 1817 er løst skøde af 15. s. m. fra Nils Jacobsens arvinger til sønnen, købmand og strandingskommissær Jakob Nielsen Jacobsen i Varde på den med brænderi og tilliggende for kbs. 24,000 rigsdaler rede sølv.

Hvor Jacob Jacobsen har lært købmandsskab, og hvad han havde af midler til at begynde med, videsc ikke, men der er næppe tvivl om, at han så kort e fter statsbankerotten har købt gården for dyrt med for lidt rede sølv i lommen til drift; thi allerede 27. november 1820 lånte han af borgerkaptajn Niels Thorsen, Varde, 4200 rdlr. rede sølv med pant i løsøre af værdi Hamborger courant 3474 rdlr. 4 skilling, og herefter gik det slag i slag med pantsætningerne: 8. decbr. s. a. obl. til amtsforvalter Nielsen, Ribe, for 1200 rdlr. r. s. med pant i 27 stude, opsatte til spølning, og med selvsk. Caution af kapt. Thorsen 6. januar 1821 forlig til postmester Andrup i Lemvig for 1171 rdl. r. s. med håndpant i obligation fra Hans Knudsen, Janderup, og secundært pant i 27 spølstude, 6. januar s. a. Forlig til prokurator Sørensen, Varde, (svogeren) ifl. obl. 15. januar 1817 5760 rdl. r. s. med pant i fast ejendom og alt løsøre, forlig samme dag til propr. Sørensen, Laulund for 6738 rdl. r. s. Forlig samme dag til

controllør Bruun af Skodborg, efter obligation af 15. januar 1817 for 3672 rdl. r. s. – indtil der sluttelig af S. Sørensen for 6600 rdl. r. s. og af C. Sørensen for 5760 rdlr. r. s. blev nedlagt *rettens forbud* (D. L. 1–21–22) *for Debitor* mod at sælge og pantsætte, hvorefter Kongsgårdsmarkerne solgtes til amtsprovst Brøndsted for 1472 rdl. r. s. og gårdene 122 og 125 til købmand Jens Thomsen (den ældre) i Varde og grosserer Reck junior i Altona.

☆

Familien Sørensens førstefødte var en søn, der i dåben fik navnet Jens Peter S. og blev sat til studeringerne og tog fuldstændig juridisk eksamen og levede som overretsprokurator i København op i høj alder.

Parrets andet barn var en datter, Emilie, et barn af en ejendommelig exotisk skønhed, der fødtes 7. oktober 1822 og voksede op i hjemmet og kom som ungpige til hovedstaden, hvor broderen studerede og kunne tage sig af hende. Hun fik her plads som ekspeditrice i selve hofkonditoriet, som styredes af en fransk conditor, Petræn, og besøgtes af et meget exclusivt selskab, og blev her i flere år. Senere kom hun som jomfru i huset hos en udenlandsk fornem familie, som havde følt sig tiltrukken af hendes exotiske ydre, og satte megen pris på hende og tog hende med til så at sige alle fornøjelser, de selv deltog i, deriblandt de hyppige besøg ved forestillinger i Det kgl. Teater, hvor det navnlig var opera og ballet familien søgte og yndede og kun undtagelsesvis bekymrede sig om det reciterende skuespil, som beredte dens enkelte medlemmer sprogvanskeligheder. De 12–14 år jomfru Sørensen tilbragte i hovedstaden blev hendes ungdoms guldalder, og vel var det, at en sådan forundtes hende; thi det er vel kun ganske undtagelsesvis, at enden bliver begyndelsen lig i et menneskeliv, og så er det, som her for hendes vedkommende,

hvor allerede trængslerne i en ikke videre fremrykket alder banker på, godt at have lyse og lykkelige minder fra de unge dage at falde tilbage på; thi noget skal der jo til at stå imod med under kampen for tilværelsen og dette – noget havde Emilie Sørensen, som nyttede tid og lejlighed til at lære modepynt i hovedstaden, inden hun drog hjem og flyttede sammen med moderen, der var enke, og åbnede en modeforretning, der til at begynde med gav løfter om trivsel. Få år efter giftede hun sig med guldsmedem. Niels Dam, der i grunden var en flink mand, men noget af en sværmer og utopist, som grundede over en platonisk stat, som ingensteds er at finde, mens hustruen – arbejdede og sled med modepynt i byen og markedsafsætning på landet. Parret havde i årenes løb haft 7 børn, hvoraf efterhånden de 6 døde, 2 småpiger i 6–7 års alderen på én dag under den herskende difteritis epidemi omkring tredsernes midte, medens moderen samme aften, de små stod lig, måtte rejse ud til marked ved nat og slå telt op ved morgen og handle ved dag i bondebyen, hvor markedet stod, og køre hjem til de små døde, når solen sank i vesterled, og mulmet slørede vejen, der trådtes af spandet og knugede den farendes oprevne, bævende sind. Et nådigt forsyn tog Niels Dam hjem, mens legen endnu var god, og det forundtes ham at lukke sine øjne i sit gamle hjem, men kun en stakket stund forundtes det enken at blive der, og så drog hun til Storegade, hvor hun hos smedemester Chr. Nissen boede i en årrække og ret for alvor tog fat på slidet og markedsrejserne, som især var trælske og besværlige efter krammarkedernes ophør i 1882. Men den gamle frue, der var af Niels Jacobsens æt og selv var ved hånden, når situationen tilspidsedes og fuldt ud med på at tage paraden og levere rippost'en, havde godt at gøre med de muntre håndværkere, der, fraset en uskyldig spas iblandt, heller end gerne var med til at glæde og gavne deres gamle markedskammerat, når og hvor de kunne. Hun havde i en årrække vognlag sammen med mænd, der gerne ville

hjælpe hende tilrette, og indtog midten af sædet med de store varekasser som rygstød og en lystig sadelmager og musikant i højre flanke, og i venstre en munter bundtmager, der til tider havde et par raske smådrenge med, der higede efter at være damen nyttig under rejsens forløb og på markedsdagen med teltopstilling o.s.v., – og når hun kom til vejende havde hun gerne kvartér hos en eller anden hjælpsom kone, hun kendte, medens mændene ikke altid kom af klæderne og måtte tage til takke med et leje redt op på gulvet.

Det var betydelige vejlængder, det drejede sig om: Kollemarten 12 mil, Ulvborg 11 mil, Videbæk 8 mil, Brande 7, Foldingbro 6, Vorbasse 6. S. Omme 6¼, Grindsted 5, Borris 6 og Dalager 6, og stundom blev der taget to tilsluttende markeder på én tur, så kampen for tilværelsen var hård nok, men folkene altid muntre.

En lille mosaik: „Blakmark–Varde" vil vise en flig af den rejselivets romantik, der forsvandt med deligencerne og markedskøretøjerne.

Vognene kom i den tidlige morgenstund fra Dalager marked, 3 i følge, og rumlede ind i rejsestalden med L. C. Guldagers, der førte sejl, i spidsen.

Mændene, deriblandt den bekendte kniplingskræmmer Niels Ebbesen fra Ballum, der førte tønderkniplinger i sin lædertaske og undervejs var kommen op at køre med Guldager, bænkede sig bag „skiven" i kroen og langede til „de små sorte", der i den årle morgenstund skal være så særdeles gavnlige for sindsligevægten efter en markedstur, medens fruerne Stine Guldager og Emilie Dam sad morgengnavne og tavse på vognen i den halvmørke stald. Fru Guldager havde gang på gang sendt bud til „Laust Christian". – Og nu hed det: „Søren! er hovedlaget i orden? Læg skaglerne på. Fri passage! Hyp!" Og så rumlede den sejlførende vogn med brag og bulder ud af rejsestalden, mens kniplingskræmmeren, hvis taske med sit dyre ind-

hold lå i den bortrullende vogn, sprang over „skiven" og løb efter den, mens „Laust Christian" og de andre lod en ny forsyning rykke frem, og grinte af Stine og kniplingekræmmeren – men Stine gjorde holdt i den første dal nær Sortekro og tog kniplingekræmmeren op og flyede „Lavst Christian" tømmen, da han kom og angergiven sa'e: „Her kommer a (jeg) Stine!" og lod ham stige ind.

Det er vel 14–15 år siden, fru Dam kørte sin sidste markedstur og nedlagde forretningen, som hun i hvert fald ikke har beskæftiget sig med i den halve snes år, hun har henlevet i østre fribolig i blide kår, med rentenydelse af en kapital, hendes ugifte broder, overretsprokuratoren, havde hensat for hende og en legatportion, grosserer Stau i København havde skænket hende for gammel venskabs skyld. Hun havde den sorg, at hendes søn, skibsfører Christian Dam, døde i fjor, men såsom sorg og glæde vandrer til hobe, den trøst, at sønnesønnen overlever faderen og arter sig vel – og gav så den hvide christ sin sjæl.

Der var i århundredets løb vel mange kvinder, der i arbejdsmarken slog den afdødes rekord, men de, der tog arbejdet op samtidig med hende, er vel forlængst døde.

Kun en lille flok af gamle mænd og kvinder følger båren over den knitrende sne, mens under den sagte skridten frem mod den åbne grav digteren Carl Baggers prægtige Cantate glider os gennem hovedet:

Portvin og Madeira flyder
når den rige jordes skal;
tårnets klokke længe lyder,
mængden myldrer uden tal.

O! men hvis du ville spørge:
Om den hele flok du så,
om de alle, alle sørge,
som i sort bag kisten gå.

Bag din kiste, gamle ven,
gik der ingen hyklersk hær,
Kun tolv tretten tavse mænd,
men dem alle var du kær!

Fred med denne tabte ven,
Thi hans hjerte sad på pletten!
Han var rig – thi rig er den,
som begrædes af tolv tretten.

Denne bog er sat med Intertype Garamond og trykt på Astra papir fra DFP. – Redaktion: Benneth Østergaard, Thyge Clausen og Arne Rechter. – Omslagstegning af Olaf Bak. – Trykt i Rechters Bogtrykkeri, Varde. – Bogbinderarbejdet udført i Varde Bogbinderi.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Et sejlskibs forlis
af fhv. lærer P. H. H. Nørholm, Kærbæk skole 9

Spredte erindringer fra retslivet i Varde
af dommer Kurt Andersen, Haslev 21

Rejsegildet
af arkitekt N. Lahn, Esbjerg 30

Klapjagt
af Morten Raunkjær, tidl. Ølgod og Ounbøl 37

Lidt om vestjysk skoleordning m. m. omkring århundredskiftet
af fhv. lærerinde frk. M. F. Jensen, »Borgvold«, Henne strand 40

Højskolen og Vestjylland
af forstander J. Th. Arnfred, Askov 47

Min gamle lærerinde
af chefredaktør Bent A. Koch, Kristeligt Dagblad 51

Folkesind og folkeskik i Vestjylland
af J. Carl Christensen 58

I vestjysk natur
af Ulf Gudmundsen, Nordby, Fanø 66

Brev fra Thailand
af agronom Aage Sørensen, Hodde 70

Da Varde var besat i 1864
af P. Friis, Varde 76

Gaden
af turistchef B. Kreilgaard, Varde 94

Det Varde, som forsvinder
af litterat Ludvig Murtfeldt 100